

БАРОНЪ-ФОНЪ-ДЕРЪ-ГОЛЦЪ

Генералъ фелдмаршалъ отъ германската армия,
бивши инструкторъ на турската армия.

Погромътъ на млада Турция

и

възможността за нейното повдигане

ПРЪВЕЛЪ:

отъ Генералния щабъ, Полковникъ **МОРФОВЪ**,

Началникъ щаба на 6-а пѣхотна Бдинска дивизия.

БИВАКЪ ПРИ С. ИНДЖЕ-КЪОЙ.

1913.

БАРОНЪ-ФОНЪ-ДЕРЪ-ГОЛЦЪ

Генералъ фелдмаршалъ отъ германската армия,
бивши инструкторъ на турската армия.

Погромътъ на млада Турция

и

ВЪЗМОЖНОСТЪТА ЗА НЕЙНОТО ПОВДИГАНЕ

ПРЪВЕЛЪ :

отъ Генералния щабъ, Полковникъ **МОРФОВЪ**,

Началникъ щаба на 6-а пѣхотна Бдинска дивизия.

БИВАКЪ, ПРИ С. ИНДЖЕ-КЪОН,

1913.

ПРѢДГОВОРЪ.

Настоящата брошура е писана въ видъ на статия въ нѣмското списание „Deutsche Rundschau“ прѣзъ мѣсець януарий н. г. подъ впечатления отъ пораженията на турската армия прѣзъ първия периодъ отъ Балканската война.

За да отговори на нападкитѣ, които се сипѣха, както върху самия него, така и върху всички други германски офицери, инструктори на турската армия, фонъ-деръ Голцъ е написалъ тази брошура съ явното намѣрение да защити както себе си, така и другитѣ свои другари по оржие.

Той признава, че бързиятъ ходъ на събитията въ тази война изненадаха свѣта. Никой не е вѣрвалъ, че войскитѣ на Балканския съюзъ ще се справятъ тъй лесно съ турската армия. Той търси истинскитѣ причини и ги посочва съ една вѣщина, присъща на всѣки добъръ наблюдателъ.

Дългото му служене въ редоветѣ на турската армия, привилигированото му положение, което той е ималъ въ нея, му сж дали пълна възможность да вникне въ неджитѣ, които сж се внедрили, както въ армията, така и въ държавата. Нѣкои отъ тѣхъ, той е посочвалъ прѣди петнадесетъ години пакъ съ статия въ сжщото нѣмско списание. Това показва, че той е билъ проникателенъ наблюдателъ и добръ е упозналъ турчина като чловѣкъ и като общественъ дѣятелъ. Той посочва цѣръ за прѣмахване на тѣзи злини.

Той се примирява съ свършенитѣ факти, приканва и самитѣ турци да направятъ сжщото, като ги съвѣтва: какъ да прѣустроятъ държавата си, кждѣ да прѣмѣстятъ своята бждаща столица, за да закрѣпятъ останалитѣ свои владѣния.

Брошурата ни се видѣ интересна всестранно, затова се и рѣшихме да я поднесемъ въ прѣводъ на нашата читающа публика, твърдо увѣрени, че допринасяме нѣщо полезно за изучаването още по-добрѣ на сегашния нашъ противникъ и вѣковенъ нашъ съсѣдъ.

Врѣбница, 2 априлъ 1913 г.

Бивакъ при с. Индже-кьой
Чаталджанската позиция.

Прѣводачътъ.

I.

Свѣтскоисторическитѣ събития, които ние сами прѣживѣваме, като съврѣменници, произвеждатъ върху насъ по-малко впечатления, отъ колкото събитията на миналото. Наистина, би трѣбвало човѣкъ да се отдалечи отъ тѣзи събития, за да може да прѣцѣни напълно тѣхното значение. Това, което се случи въ Балканския полуостровъ прѣзъ миналитѣ мѣсеци октомври и ноември 1912 година, може да прѣдизвика пълненъ обратъ въ развитието на югоисточна Европа. Дѣйствиелно, съ това не се завършва формалното разрѣшение на голѣмия източненъ въпросъ, обаче, то се приближава доста близко до него. Както и да е, създаде се едно напълно ново политическо положение. Това бѣ малко извѣстно до сега на насъ, ако и да би трѣбало да привлече нашето по-голѣмо внимание.

Събитията настанаха тѣй бърже и тѣй ненадѣйно, и тѣхнитѣ дѣйствия бѣха тѣй неочаквани, щото тѣ не можаха да бждатъ схванати веднага правилно. Малко прѣди самото започване на Балканската война, въ Европа се вѣрваше, че мира ще може да бжде запазенъ. Дипломацията прѣдвиждаше това отъ по-рано и се стараяше да играе особена роля на изтокъ. И този даже, който се съмнѣваше въ това, основанъ върху новитѣ опити, все още считаше за вѣроятно, че нападението на Балканския съюзъ не ще може да нанесе съкрушително рѣшение. Вѣрваше се, че съюзниците не ще бждатъ достатъчно силни и се очакваше да има лакатушение въ хода на събитията, които по-

добно на примѣра отъ 1875—76 година биха могли да дадатъ причина за вмѣшательство отъ страна на великитѣ сили.

Съпротивителната способностъ на Османското царство прѣзъ 1877—78 година бѣ тѣй високо оцѣнена срѣщу руската велика мощъ, щото се считаше, че неговитѣ малки съсѣди не ще бждатъ достатъчно силни, за да заплашатъ сериозно неговото сществуване. Само въ лицето на България съзираха сериозни военни способности.

Вмѣсто това, достатъченъ бѣ единъ кжсъ воененъ походъ, за да може да се завладѣе отъ нападателя по-голѣмата частъ отъ Балканския полуостровъ. Тѣхното нападение стигна до самитѣ врати на столицата; и всѣки, който не вѣрваше, тогава чакъ се убѣди нагледно въ изненадата, и захвана да вѣрва, че побѣдителтъ ще влѣзе и въ самия Цариградъ. Едвамъ тогава се е обърналъ листътъ и нападателя бѣ спрѣнъ въ кървавитѣ боеве при Чаталджа. Че спирането му не бѣ доброволно, днесъ вече не съставлява никаква тайна.

Погрома на турската мощъ се очакваше още отъ стара Турция, управлявана деспотически и тикана къмъ бездната отъ нейния собственъ владѣтель; за това въ 1908 година при въвеждането на подмладяването въ управлението, се очакваше едно бързо засилване на царството, или пъкъ бѣше опасно да не би това да прѣдизвика още по-голѣмото му отслабване. Здравомислящи хора, които се връщаха послѣдното лѣто отъ изтокъ, констатираха трѣскавия животъ, проявенъ въ усилената работа въ армията, която тѣ не бѣха виждали отъ тридесетъ години насамъ.

Това обстоятелство сжщо доказва, че сполучливото съпротивление въ края на войната, не оправдаваше критицитѣ въ тѣхнитѣ сжждения, които считаха, че нещастниятъ ходъ на войната е билъ докаранъ на

Турция отъ разни не бивали и невѣроятни причини и че тѣхното сжждение е неоснователно. Наблюдателитѣ, които сж слѣдили събитията прѣди войната, не можеха да се измаматъ до такава степенъ; и не можеше да се повѣрва, че народъ, който прѣди тридесетъ и петъ години прояви толкова войнишки добродѣтели, ще ги е изгубилъ до такава степенъ, щото той да не бжде способенъ да направи нищо добро. Съвсѣмъ други бѣха причинитѣ, които докараха работата до тамъ, за това исторически поучително ще бжде за психологическото проявление на всѣки народъ, да се изслѣдватъ тия причини.

За да се издирятъ тѣзи причини изъ основа, необходимо е да се повърнемъ въ началото на младотурското управление, което се въведе едва прѣди 4 години. Голѣмиятъ прѣвратъ станалъ въ 1908 година бѣше дѣло на интелигентната частъ на османската младежъ — особено на младитѣ офицери. Много отъ главатаритѣ на движението нѣмаха повече отъ тридесетъ годишна възраст, даже голѣма частъ отъ тѣхъ не достигаше и тази възраст. Собствено, тукъ нѣмаше всеобщо движение на народни маси, а едно добръ организирано съзаклатие на най-одбратата частъ отъ вишитѣ слоеве, които всячески се опираха на сществуващото тогава всеобщо незадоволство. Младотурскиятъ прѣвратъ основаваше своето морално право върху необходимостта да ограничи избухването на народното незадоволство, което бѣ належащо, поради опасната анархия, царяща въ империята вслѣдствие на системата, да се насѣскватъ всички противъ всичко.

Понеже работитѣ излеждаха доста заплашителни, и понеже заслугата на младотурцитѣ бѣ твърдѣ рано забравена, то никой не искаше да признае, че тѣ успѣха да спасятъ империята отъ прѣдстоящи кървави разправи. Тѣ дѣйствително бѣха освободителитѣ и благодѣтелитѣ на страната, за което и самиятъ Сул-

танъ Абдулъ-Хамидъ призна справедливостта на движението и се съгласи да се постави самъ на чело.

Властта въ страната прѣмина въ ржцѣтъ на младежта съ рѣзка промѣна, което едва можеше да се повѣрва, при всичко, че нѣмá сътрѣсение. Цѣло поколѣние бѣ прѣскочено и не малко хора бѣха изоставени на страна. Кречеталци, идеалисти и теоретици поеха воденето на работитѣ. Млади офицери прѣдъ лицето на генералитѣ имъ прѣдписваха какъ тѣ трѣбва да се носятъ, изискваха отъ тѣхъ общание и се вмѣсваха въ тѣхнитѣ работи, тѣй както тѣ ги схващаха. Масата отъ войскитѣ слѣдъ прѣминаването на първитѣ юбилейни дни отъ постигнатото свободно движение, остана въ недоумѣние и равнодушна къмъ станалото. Тази маса, тѣй сжщо не можа да бжде увлѣчена въ движението, както отъ по-старитѣ, така и отъ по-висшитѣ офицери. Това, обаче, не бѣше по тѣхна вина; защото системата на надзора, употрѣбяванъ отъ старото управление, бѣ приела такива форми, щото за тѣхъ и днесъ още не могатъ напълно да иматъ едно ясно прѣдставление въ Европа. Нито единъ командиръ на полкъ, нито единъ генералъ, не можеше да се сношава съ своята войскова часть, или пъкъ да се опитва да ѝ повлияе, даже и тогава, когато се касаеше до добри начинания. Такъвъ единъ началникъ веднага биваше подозиранъ въ тайни амбициозни замисли, биваше наклѣветванъ и изпращанъ на заточение въ нѣкой отдалеченъ жгтъ на империята, ако не го сполѣтяваше нѣкоя по-зла участь. Не бѣше чудо, слѣдователно, щото висшитѣ началници да странятъ отъ своитѣ подчинени, да стоятъ въ своитѣ канцеларии, за да изпълняватъ само своитѣ канцеларски работи, които ежедневно се натрупваха и да се движатъ отъ тѣхното жилище до тѣхнитѣ щабове на отиване и връщане, само по една и сжща улица, по единъ и сжщи път. Този начинъ

на движение се налагаше и на самия воененъ министръ, който единъ день бѣ повиканъ въ двореца на Султана, за да даде смѣтка, защо веднажъ, той като е отивалъ на работа, е миналъ по друга улица, а не по тая, по която той обикновено е минавалъ. Тази бѣ причината, че началницитѣ не можеха да познаватъ своитѣ части и частитѣ своитѣ началници. По-голѣмата часть отъ войницитѣ не знаеха даже и имената на своитѣ началници; най-много тѣ знаеха имената на своитѣ началници до бимбашията (дружинния командиръ) включително; даже и това за тѣхъ бѣше твърдѣ много.

Така щото, не бѣ чудно, въ тази посока да се взематъ нѣкои мѣрки, за да се изкорени това зло. Въ армията на стара Турция не липсваха енергични мъже, обаче, условията бѣха по-силни отъ тѣхъ. Не трѣбва да се изпуска изъ видъ, че владѣющата съ години лѣттаргия упражняваше своето убийствено влияние върху силнитѣ характери и че навикътъ имъ къмъ пасивностъ най-послѣ убиваше, както охотата, тѣй и силата къмъ работа. Така, всѣки считаше за по-угодно да не взима върху себе си отговорностъ и дългъ на самостоятелностъ.

Така се случи, щото единъ цѣлъ периодъ да се погрѣбе въ забвѣние, дори до най-малкитѣ подробности. Обаче, съ това се разколеба въ армията — най-важното — авторитетътъ, който при трудни обстоятелства, каквито често се случватъ на война, съставлява най-главната потребба. Съ въвеждането на конституцията този авторитетъ трѣбваше отново да се създава въ току-що изникналата армия. За това имаше нужда отъ една сила съ свѣткоисторическо значение.

Ако начинанията въ новата армия и да бѣха утѣшителни и да даваха голѣми надѣжди, все пакъ това се отнасяше само до отличния материалъ, отъ който тя се състоеше.

Слѣдъ прѣврата трѣбваше да се извърши една херкулесова работа, това би се постигнало успѣшно и би докарало до цѣлѣта само, ако на Турция бѣ се дало извѣстенъ периодъ отъ спокойствие. Прѣди всичко трѣбваше да се разпуснатъ почти всички находящи се подъ знамената войници, защото тѣ бѣха задържани неправилно повече отъ опрѣдѣления законенъ срокъ. Така бѣ създадена новата армия. Ней, обаче, липсваше въ това врѣме всичкото снаряжение; само оружие и бойни припаси се намираха въ изобилие. За това се бѣ погрижилъ и самъ Абдулъ-Хамидъ. Разбира се, че и тѣ не бѣха напълно достатъчни за всичкитѣ въоръжени сили, които Турция можеше да извади, обаче, тѣ можеха да удовлетворятъ нуждитѣ на първо врѣме. Както Падишахътъ се бѣ измамилъ, като вѣрваше, че съ пълното потискане на инициативата, той ще има послушни и лесноуправляеми личности, така той се мамѣше и въ това, като мислѣше, че е достатъчно само да има добро оружие и неговитѣ хора ще могатъ да го употребяватъ, щомъ имъ се даде на ржка въ самото надвечерие на войната.

За съврѣменнитѣ искания на голѣмата война не можеше да става и дума, че въ обучението на войскитѣ тѣ бѣха отъ части поне прокарвани. Въ по-голѣмитѣ войскови части не се прѣминаваше нито полската, нито аванпосната служба. Приминението къмъ мѣстносттата, даже и стрѣлбата съ ялави патрони, бѣха съвсѣмъ занемарени. Затворени въ тѣхнитѣ казармени дворове, или въ близко стоящитѣ къмъ тѣхъ учебни плацове, войскитѣ изъ день въ день прѣкарваха само учения по сгъстения строй, който имъ убиваше духа. До 1909 година само веднажъ бѣха повикани цѣли набори отъ мохамедани, тѣй като това бѣ уредено съ особенъ законъ. Това не се повтори вече и не можеше да се повтори при Султанъ Абдулъ-Хаида — той самъ

не можеше да търпи това. Така различнитѣ мѣропріятия за обучението на запаснитѣ отъ дѣйствующата и резервена армии останаха неизпълнени. Въ дѣйствующата армия, изобщо, всичко остана непожтнато.

Това допринесе за новата армия покрай всички други мжнотии, още и голѣмата липса отъ опитни учителски сили. За такива подхождали само излѣзлитѣ изъ военното училище млади офицери. Тѣ имаха до извѣстна степенъ понятие за съврѣменния бой. И тѣ, обаче, поради служебнитѣ порядки, нѣмаха възможността да грѣмнатъ понѣ по веднажъ съ пушка или топъ. При това, тѣ не познаваха живота на войската, стояха далечъ по образование и по навици отъ простия войникъ, гледаха на своитѣ другари произведени въ офицери отъ подофицери — тѣй нареченитѣ алайли — съ прѣзрѣние и докачаха тѣхното честолюбие съ своето високомѣрие, защото тѣ мислѣха, че сж носители на една нова епоха. Войниците започнаха да гледатъ на тѣхъ само като на началници и заслѣпени педанти, а не като на тѣхни бащински наставници. Вънъ отъ службата тѣ посвѣщаваха врѣмето си на удоволствие, което имъ даваше новата свобода.

Прѣдприетитѣ мѣропріятия отъ Военното министерство за подобрѣние участъта на войсковитѣ части изискваха врѣме, за да се проникнатъ до тѣхъ. Така прѣвратътъ даде възможность на простия войникъ да влѣзе въ сношение съ високитѣ съврѣменни искания. По-рано войниците се нуждаеха само отъ насѣщния хлѣбъ, за да могатъ да сжществуватъ. Това, обаче, ги караше да водятъ единъ жалкъ животъ. При новия режимъ тѣ не получаваха нѣщо повече, обаче, исканията отъ тѣхъ бѣха твърдѣ ревностно високо покачени. Войникътъ не разбираше прѣимуществото отъ движението въ полза на свободата; защото той още

при Абдул-Хамида бѣше съвършено свободенъ и не стѣсняванъ, въ противовѣсъ на строго наблюдавания офицеръ. Така, въ редоветъ на войската настана скоро едно спокойствие, обаче, незадоволството се разпространяваше по-нашироко.

Тѣзи бѣха основнитѣ причини на голѣмия воененъ мѣтежъ въ Цариградъ прѣзъ априли 1909 година, на който многообѣщающето начало бѣ унищожено съ единъ ударъ. Истинската причина на този мѣтежъ бѣ повдигането на огорченитѣ офицери — алайлий, противъ новитѣ господари, излѣзли изъ военното училище, млади привилигировани офицери, които поради своето страдание отъ войската, бѣха напълно изненадани; и отъ които една значителна частъ, около тридесетъ души, станаха жертва на бунта.

Мѣтежътъ бѣ набързо потушенъ, въ прѣки всички очаквания, отъ бързата рѣшителностъ, осторожностъ и и енергия на Махмудъ Шефкетъ паша, тогавашенъ генералъ губернаторъ на Македония, подкрѣпенъ твърдѣ дѣятелно отъ централния комитетъ на младотурската партия въ Солунъ. Той бѣ признатъ за спасителъ на империята и трѣбваше да направи извънредни усилия, при тогавашнитѣ трудни обстоятелства, за да насочи къмъ Цариградъ около 18000 человекъ, много по-малко отъ тази численостъ, която цѣлия свѣтъ прѣдполагаше, за да дѣйствува противъ два пѣти по-многочисленитѣ мѣтежници. Завладяването на столицата, чудната похватливостъ и бързина, съ която стана това, както и възстановяването на редътъ и спокойствието, прѣдизвикаха заслужено вниманието на цѣла Европа и докараха нейната признателностъ върху младотурския офицерски корпусъ. Сжщата преса, която днеска ядовито злослови, тогава бѣ пълна съ похвали за тѣхъ. Леката побѣда, обаче, надъ останалитѣ безъ прѣдводители мѣтежници, накара по-

бѣдителитѣ да се прѣоцѣнятъ повече отъ колкото сж въ сжщностъ. Чакъ тогава младитѣ хора се почувствуваха господари на положението.

Строгиятъ воененъ сждъ, на който бѣха подложени побѣденитѣ, увеличи още повече тѣхното угорчение. Едно значително число отъ офицеритѣ — алайлий бѣ осждено, други бѣха заточени или уволнени отъ служба. Много отъ тѣхъ си подадоха оставкитѣ доброволно, защото единъ благоприятенъ законъ за пенсиитѣ улесняваше това за неблагодарнитѣ. Настана липса отъ офицери и съединителното звено между офицеритѣ, приходящи отъ военното училище и простия войникъ, изчезна съвършено. Стари подофицери, които оставаха на свѣрхсрочна служба, като добри войници не оставаха, защото не имъ бѣ достатъчно обезпечено положението.

При всичко това, не слѣдъ дълго врѣме обучението на войсковитѣ части започна пакъ дѣятелно. Когато азъ ходихъ прѣзъ м. юни 1909 год. въ Цариградъ, всичко се бѣ прѣдало на работа и кризата вѣнкашно загладена. Обаче, всичкитѣ почти войскови части имаха твърдѣ малочисленъ съставъ. Тѣ повече се състояха отъ новобранци, понеже по-старитѣ войници или бѣха осждени на катрожна работа или уволнени отъ редоветъ на войската. Учителскиятъ персоналъ липсваше още повече, отколкото по-рано. Авторитетътъ прѣтърпѣ едно ново отслабване. При това настана и промѣна въ управлението. Народното Събрание, споредъ постановленията отъ държавното основно право, свали Султанъ Абдулъ Хамида отъ трона и възкачи на негово мѣсто Мехмедъ V, който цѣли 33 години бѣ държанъ въ най-строгъ затворъ. Ясно е, слѣдователно, че новиятъ Падишахъ, вслѣдствие на това, не можеше да има каквото и да било влияние върху държавнитѣ работи.

Още него време се тури и основа на раздора между младотурския офицерски корпусъ. Офицеритъ отъ тъй нарѣчената експедиционна армия, които бѣха освободили Цариградъ и войсковитѣ части, които останаха тамъ за пазене по-нататъшната тишина, из-явяваха прѣтвенции, ако не по форма, то поне по сж-щество, за привилегировано положение. Тѣ се считаха за господари на положението и за главни крѣпители на младотурския комитетъ и имаха еъ съгласие съ този послѣдния рѣшителенъ гласъ. У тѣхнитѣ другари по-ради това се породиха нанавистъ, завистъ и недоброже-лательство.

Като най-добро срѣдство за помиряване се явяваше привличането на всички въ работи на чисто военна почва, за да напуснатъ всички, както лични, така и вжтрѣшно политически въпроси. Махмудъ Шефкетъ паша, тогава още като Генералисимусъ, а по-послѣ и като воененъ министръ, работеше съ голѣмъ жаръ върху това и се стараше да съживи желанието за прѣсѣздаването на империята и за величието на Ос-манството — твърдѣ трудно дѣло, понеже липсваха основнитѣ принципи за едно систематическо възпита-ние за сериозно изпълнение на дълга и за прѣданостъ. На въпроса, дали би било по-цѣлесъобразно да се дѣй-ствува само съ строгостъ и дали би било възможно да се постигне съ това нѣщо, мжчно може съ поло-жителностъ да се отговори отъ чужденеца. Него време Махмудъ Шефкетъ бѣше по-силенъ отъ комитета и отъ неговитѣ привърженици, обаче, съмнително бѣше дали една открита борба противъ тѣзи два фактора нѣмаше да хвърли току-що успокоената страна въ ново вълнение. Впрочемъ, комитетътъ принесе голѣма услуга на страната съ запазването на старотурскитѣ приви-легии.

Работата при това вървѣше задоволително. Прѣзъ есеньта 1909 год. станаха голѣми маневри при Одринъ,

първи отъ 30 години насамъ. Главно тѣ станаха по инициативата на Абдуллахъ паша, тогавашенъ коман-дующи корпуса въ Одринъ, който искаше да подготви своитѣ части слѣдъ полскитѣ занятия въ по-голѣми полски упражнения. Приготовленията на маневритѣ бѣха направени отъ моя старъ ученикъ и приятель Пертефъ паша, който заемаше длѣжността прѣзъ първия периодъ на войната на помощникъ Началникъ щаба въ Главната квартира на турската армия. Той бѣ взелъ участие въ щаба на Генералъ Ноги при Портъ-Артуръ и Мукденъ и бѣ добилъ широкъ воененъ опитъ и можеше да се счита нѣпълно компетентенъ за възложената му задача. Храненето бѣ добрѣ уре-дено, сжщо бѣ добрѣ наредена и санитарната служба, обаче, поради малкото дни, прѣзъ които траяха ма-невритѣ, това не можѣ да се забѣлѣжи особено.

Войници, офицери и генерали за първъ пжтъ уча-ствуваха въ такива упражнения. Нито единъ отъ тѣхъ до тогава не бѣ взималъ участие въ голѣми маневри. По-голѣмата частъ отъ началствующитѣ лица, които трѣбваше да командуватъ войсковитѣ части, не бѣха имали случай да видятъ до тогава събрани тѣзи части наедно. Около $\frac{9}{10}$ отъ войниците едвѣмъ имаха два-три мѣсечна служба, обаче, добрата воля у всички, по-пълняше недостатѣцитѣ и, като се взематъ въ смѣтка обстоятелствата, маневритѣ се извършиха доста задово-лително. Затова радостъ бѣше голѣма. При критическия разборъ на маневритѣ, бѣха се събрали стотина офи-цери около една могила — тумба и чакаха търпѣливо да дойде ржководителътъ на маневритѣ, слѣдъ даването на нѣколко разпореждания. На критиката, която не бѣ твърдѣ задоволена отъ резултатитѣ и която се отна-сяше повече до начина на дѣйствиата въ бждще, за достигане на по-голѣми успѣхи, присжтствующитѣ от-говориха съ ржкоплѣскане, това, което за насъ нѣмцитѣ,

бѣше едно необикновено явление. Всички се разговаряха на високъ гласъ, събранието се разотидѣ при най-добри прѣдначертания. Настанаха добри, пълни съ надѣжда часове; у всички имаше убѣждението, че работата за съживяване на старата Османска държава ще може да се доизкара успѣшно. Цѣлѣта на маневритѣ бѣ постигната, даде се една картина за войната, около която началническиятъ персоналъ можеше да има прѣдстава въ ежедневиетѣ упражнения прѣзъ врѣме на обучението.

Тѣй сѣщо въ Македония има подобни маневри въ по-малкѣ размѣръ около Солунъ, Битоля, Скопие и Сѣрѣ. Повече не можеше да се направи прѣзъ краткото врѣме на моето тогавашно прѣбывание въ Турция.

Работата трѣбваше да се продължи по-нататѣкъ, за да се създадатъ здрави принципи въ войската за нейната бойна готовность. Махмудъ Шефкетъ паша скоро подирѣ това прие поста на воененъ министръ и прояви една неуморима дѣятелность. Трѣбваше, собствено, всичко да се създава изново — като се започнеше отъ облеклото, което почти съвсѣмъ липсваше. Войниците пакъ се покриваха съ своитѣ шинели, както нощъ въ студентѣ казарми, така и прѣзъ зимата отъ студоветѣ, а тѣ трѣбваше да бждатъ запазени за въ полето. Бѣха поржчани 550 000 униформи. Казармени помѣщения, учебни пособия и учебни ръководства липсваха съвършено, между другото, още и учебни патрони и ялови патрони¹⁾. Бойни припаси не липсваха. Бѣха докарани отъ Германия 450,000,000 патрони и голѣмо количество артилерийски бойни припаси, материалната частъ на полскитѣ и планински орждия увеличена. За многобройнитѣ редифски дивизии, които се прида-

¹⁾ За нуждитѣ на маневритѣ такива пристигнаха едвамъ прѣди обѣдъ въ деня, въ който тѣ започваха (бѣлѣжка на автора).

ваха къмъ полската армия бѣха отредени старитѣ Круповски топове, обаче, за тѣхъ нѣмаше нито упряжна амуниция, нито коне, нито пѣкъ друго нѣкое стѣкмяване. Изглеждаше, поне отъ части, тѣзи дивизии ще трѣбва да трѣгнатъ на война безъ артилерия.

Бѣха купени повечето отъ странство 3,000 коня и то съ парични срѣдства, които споредъ прѣцѣвката на нашитѣ (германскитѣ) администратори можеха да се считатъ съвсѣмъ недостатъчни.

За попълване на липсата отъ офицери и под-офицери, трѣбваше да се прибѣгне къмъ увеличение на ученицитѣ въ сѣществующитѣ до тогава Генерал-щабното и другитѣ военни училища; както съ създаването на ново едно добръ уредено училище за запасни офицери, а така сѣщо и на училища за подофицери. За да се запознаятъ останалитѣ офицери отъ старата армия съ новитѣ методи за обучение, бѣха създадени въ Цариградъ, Одринъ и Солунъ офицерски учебни лагери, въ които по редъ всички офицери трѣбваше да прѣминатъ единъ тримѣсеченъ учебенъ курсъ, подобенъ на този, който прѣминаватъ нашитѣ (германски) запасни офицери — само съ по-дълъгъ срокъ на учебнитѣ войсковы плацове. Бѣха създадени една пѣхотна и една артилерийска стрѣлковы школи. Тѣ и двѣтѣ бѣха добръ обзаведени и снабдени съ пространни учебни плацове. Образцовы полкове трѣбваше да служатъ за добръ примѣръ на армията. Така че не можеше да става и дума за бездѣятелность и за немарливость.

А всичко това трѣбваше да бжде създадено съ помощта на едно управление, въ което отдавна господствуваше централизацията, бюрократизма и нескончаемия формализъмъ, и никой не бѣ привикналъ къмъ самостоятелността или пѣкъ инициатива. Чудо е, че се не случиха по-голѣми

затруднения, отъ колкото се очакваше. Повиканитѣ изъ Германия инструктори бѣха повечето употребени въ учебнитѣ завѣдения, учебнитѣ лагери и образцовитѣ полкове. И положиха твърдѣ голѣми усилия, за да заслужатъ пълна благодарностъ и въ самата турска армия, даже и слѣдъ нанесенитѣ ѝ поражения. Въ повечето отрасли на военната служба бѣха направени задоволителни успѣхи — обаче, всичко това бѣше само начало и не можеше да бжде нѣщо повече.

За три години не може да се създаде отъ нищо една съврѣменна милионна армия. Да, ако да бѣше имала нещастната страна спокойствие за работа, къмъ което всички мѣродавни личности се стараеха, то всичко би тръгнало на добръ; за жалостъ, обаче, това именно имъ липсваше. Погледнато отъ къмъ вжтрѣшно-политическитѣ неуредици, армията биваше спѣвана непрѣстанно отъ едноврѣменнитѣ възстания въ отдалеченитѣ провинции. Станаха двѣ всеобщи възстания въ Арабия, потушението на които изиска многобройни войски. Възстанието на Друзитѣ въ Хауранъ и на Бедуинитѣ въ южна Сирия, въ европейска територия — четиритѣхъ възстания въ Албания. Най-послѣ дойде и италианската война — безъ да се считатъ малкитѣ мѣстни безредици. Тѣ отчасти бѣха прѣдизвикани отъ радикализма и отъ доктринерството на младотурското управление, което искаше да създаде много скоро една конституционна образцова държава, въ която до тогава владѣеше единъ строгъ абсолютически режимъ. Д-ръ Е. графъ фонъ Мюлиненъ въ декемврийската книжка отъ 1912 година на списанието «Deutsche Revue» въ статията „Згромолясането на младотурската държава“, твърдѣ поучителна и съдържателна студия, казва: „при дохождането на власт на нови фактори, ще се случва всѣкога, щото тѣмъ да липсватъ сми-

сълъ и прѣцѣнка на историческото право, това произхожда най-вече отъ незнанието, че въвеждането на нови учреждения въ дѣйствителностъ е твърдѣ трудно при твърдѣ сложната държавна машина.“

Въ това се състои именно грѣшката на младотурцитѣ, които още при първата охота на своето господство, захванаха всичко изведнажъ. Всѣки пжтъ, когато поради тѣзи събития трѣбваше набърза ржка да се приготви единъ експедиционенъ корпусъ, войсковитѣ части, които се намираха относително, при по-добри условия, биваха откъсвани отъ тѣхнитѣ органически единици и мирноврѣмениятъ имъ съставъ се попълваше съ войници, които бѣха прѣминали своето обучение въ други войсковы части. Така, тѣ изгубваха своитѣ помощници при обучението на новодошлитѣ новобранци. Настана едно постоянно смѣняване, което и за самитѣ офицери не правѣше изключение. Всѣки сезонъ отъ годината пристигаха млади новобранци въ разнитѣ по-голѣми войсковы части за попълнение, и трѣбваше всѣкога да се започва отначало обучението имъ. По тази причина въвежданието на пруската система на обучението, противъ която нашитѣ противници у дома (въ Германия) приписватъ вината за турскитѣ поражения, бѣше една невъзможностъ. Въ Турция можеше да се възприеме за обучение само една система, споредъ обстоятелствата. Самитѣ даже германски инструктори бѣха захванали въ послѣдно врѣме да се оплакватъ отъ тази мжнотия. Войсковы части, откъснати веднажъ отъ състава на своитѣ по-голѣми единици, повечето пжти не се връщаха вече въ тѣхъ. И съставътъ на армията образуваше все такъвъ пѣстъръ мозаикъ, какъвто и въ врѣмето на Хамида. Администрация и снабдение на тѣзи части не ставаше отъ старитѣ части, отъ които тѣ бѣха откъснати, а самостоятелно. Табори, числящи се къмъ Одринския

корпусъ, се намираха по крайбрежията на Адриатическо море, такива въ Сирия или въ островитѣ — отъ Цариградския корпусъ и т. н. Затова този редъ на нѣщата затрудняваше твърдѣ много правилното рекрутиране и обучение.

Особено пъкъ липсваше и врѣме. Най-простия фактъ се игнорираше напълно отъ Европа въ нейнитѣ сждения — това бѣше, че битата турска армия едвѣмъ съществуваше отъ три години насамъ. Срокътъ на службата траеше три години подъ знамената. Прѣзъ есента 1912 година трѣбваше да се уволни въ запасъ на армията първиятъ наборъ, обученъ по новия начинъ. Всички други по-стари призови отъ запаса и отъ редица произхождаха отъ врѣмето на Хаида. Тѣ бѣха необучени въ по-главнитѣ отрасли на военното искусство, по-големата частъ отъ тѣхъ не познаваше даже и новото оръжие.

Посрѣдъ многото неправилности въ управлението на войскитѣ, разбира се, че имаше и изключения. Свикването на запасни, поради вътрѣшнитѣ безредици даваше възможностъ на войници, които не бѣха служили никакъ въ редоветѣ на войската, да привикнатъ до нѣкъдѣ къмъ военната служба. Отъ друга пъкъ страна, много хора, които трѣбваше да служатъ, биваха тайно уволнявани и освобождавани. Така се случи, че въ Турция, даже по право, както едно врѣме у насъ (въ Германия) прѣзъ 1814 г., голѣма частъ отъ подлежащитѣ на всенна повиностъ биваха зачислявани направо въ редица, безъ да сж служили въ войската. Кѣмъ тази категория влизаха и тѣ нарѣченитѣ Мойнсъзъ, т. е. тѣзи, които по сѣмейни причини, особено поради безправието на женитѣ, да се прѣдставляватъ сами прѣдъ законитѣ, не служеха въ мирно врѣме, обаче, въ военно врѣме тѣ се викаха на служба подъ знамената.

II.

Въ такова състояние бѣше турската армия, когато избухна Балканската война. Тя, въ сжщностъ, прѣдставляваше зачатъкъ на една съврѣменна кадрова армия отъ новобранци, размѣсени съ многобройни призови, по-големата частъ отъ които нѣмаше никакво военно обучение.

Нейнитѣ най-добри войници, които бѣха служили най-много подъ знамената, се намираха далечъ въ Арабия, където се изпращаха само напълно обучени хора.

Това състояние на нѣщата повлия върху качеството на войскитѣ, а неприемането въ редоветѣ на войската и на немохамеданитѣ (християни и евреи), на което въ пресата се даде толкова голѣмо значение за причинитѣ на катастрофата. По-рано Европа изискваше допускането на християнитѣ до военната служба, като мислѣше, че това е явенъ знакъ за равноправието на раята съ господствующето плѣме. Днесъ всички хвърлятъ вината върху турското военно управление за това, че то е изпълнило това искане на Европа. Това бѣше една необходимостъ, тѣй като ислямското народонаселение рискуваше да изчезне, ако продължаваше да носи само то тяжеститѣ на военната служба. Разбира се, това бѣше още едно нововъведение. По-добрѣ би станало, ако се направѣше изключение за военно врѣме и се оставѣха въ редоветѣ на войската само тѣзи немохамедани, които се намираха вече подъ знамената. Така поради откупването на мнозина отъ тѣхъ, тѣ нѣмаше да съставляватъ повече отъ 10% и нѣмаше да повлияятъ тѣй злѣ върху разпадането на войската.

Много по-гибелно послѣдствие имѣ друго едно мѣроприятие, което бѣ взето нѣколко само седмици

прѣди войната отъ правителството, което слѣдъ падането на Махмудъ Шефкетъ паша, го замѣсти съ кабинета на Саидъ паша. Като вѣрваше напълно въ изявленията на великитѣ сили, че войната на Балканския полуостровъ ще се избѣгне и прѣдъ видъ на прѣдстоящитѣ избори, то уволни 120,000 души, които се намираха подъ знамената. Бѣха уволнени именно редифски дивизии, които Махмудъ Шефкетъ паша напраздно държеше на кракъ цѣли мѣсеци при Смирна и Дарданелитѣ противъ италиански десантъ, а сжщо и най-стария призивъ отъ постоянната войска. Необяснимо изглеждаше още на врѣмето си свикването на много призови противъ Италия, която незаплашваше ни най-малко прѣнасянето военнитѣ дѣйствия на суша. Едва чакъ днесъ се признава далновидността на човѣка, който искаше да има въ рѣка тази обучена войскава сила, която той, при даденъ моментъ, можеше да прѣнесе въ Пандерма, въ Галиполи или въ Тракийския воененъ театъръ.

До сега никой съ смирено сърдце не е помислювалъ да ли когато войната потропа на вратата, не би трѣбвало да се прѣдостави рѣшающия гласъ на политическитѣ, икономическитѣ или опортюнистическитѣ съображения, и да ли би трѣбвало да се довѣрява повече на другитѣ, или самъ на себе си. Така щото, когато избухна войната, частъ отъ разпуснатитѣ войници още не бѣха достигнали до своитѣ бащини огнища и за това трѣбваше да се повикатъ нови набори на тѣхно мѣсто. Даже, тѣзи запасни, по-голѣмата частъ отъ които можеха да бждатъ повикани обратно, не можаха да попаднатъ въ тѣзи войсковы части, въ които тѣ по-рано се числѣха. Така, че съ уволняването на стария наборъ и съ повикване на новия, при кжсото врѣме, което оставаше до войната, не можеше да се даде на частитѣ тѣхната по-раншна вжтрѣшна свръзка.

Така би трѣбвало да си прѣдставимъ, че войната се започна чисто и просто съ една армия отъ новобранци. По-рано редифскитѣ дивизии отъ втора класа, които се състояха почти отъ освободенитѣ отъ военна служба въ мирно врѣме, съставляваха тѣлпи отъ новобранци. И съ подобни армии сѣ пакъ би могло да се достигне нѣщо, това се доказа отъ голѣмата сесесионна война въ Америка. Само, че на нея не трѣбва да се задава задача, за разрѣшението на която тя поради свои вжтрѣшни причини не е дорасвала. И самитѣ американци изпитаха това при Бѣлтъ-Рунъ.

Възможността отъ едно ненадѣйно бѣлгарско нападение бѣше тѣй вѣроятна още прѣвъ първия периодъ отъ развитието на новата турска армия, щото тя не можеше да не бжде вземана прѣдъ видъ своеврѣменно. Това бѣше вземано въ съображение, между другото, прѣвъ врѣме на голѣмитѣ маневри прѣвъ 1910 година. Голѣмата пространостъ на империята, рѣдката населеностъ, слабата желѣзнопътна мрѣжа, даваха да се разбере, че турската армия, при какъвто и да е случай, ще може да завърши своето съсрѣдоточение много по-кжсно отъ бѣлгарската. Допускаше се, че бѣлгаритѣ ще бждатъ готови на дванадесетия день слѣдъ обявяването мобилизацията. Турцитѣ не можаха да постигнатъ тази скоростъ. За това, тѣ трѣбваше да се съсрѣдочатъ нейдѣ по-назадъ отъ границата, за да не бждатъ обезпокоявани и за да иматъ извѣстно врѣме за нѣкои приготовления прѣди първата голѣма срѣща.

Тогава много право се избра за районъ на съсрѣдоточението горното течение на Еркене, една малка рѣкичка, която извира отъ Странджа планина, близо до Черното море и тече изпърво въ югозападна посока, послѣ въ западна и като завие пакъ къмъ югозападъ, втича се въ р. Марица¹⁾. Дѣсниятъ флангъ допираше

¹⁾ За разбиране по-лесно различнитѣ названия на населенитѣ мѣста и на разнитѣ мѣстности и рѣки всѣки може да се

близо до градеца Сарай, въ подножието на върха Кара-Тепе, лѣвиятъ флангъ — до желѣзно пѣтната станция Муратли, на сѣверъ отъ гр. Родосто; задъ тази позиция се намира гр. Чорлу, толкова много спомѣнуванъ, като пунктъ, въ който се намираше на първо врѣме главната квартира на Абдуллахъ паша въ врѣме на Балканската война. Тамъ трѣбваше да се съсредоточаватъ пристигающитѣ войски на естествено-силната и укрѣпена позиция, прикривани отъ първитѣ пристигнали три пѣхотни дивизии и една силна кавалерийска бригада. Мислѣше се, че прииждането на съсредоточающитѣ се сили ще става по двѣ посоки: отъ Цариградъ и отъ Родосто; обаче, задъ фронта на тази позиция и на близко разстояние се намираха четири станции по желѣзно-пѣтната линия, която върви паралелно на р. Еркене въ югозападна посока. Това улесняваше извънредно много снабдяването на армията съ всичко потребно — както и за евакуирането на болнитѣ и раненитѣ. Българитѣ трѣбваше да изминатъ 7—8 доста голѣми прѣхода, да обложатъ Одринъ, щѣха значи едно да се отслабятъ и така да бждатъ врѣменно задържани въ тѣхното настѣпление отъ издаденитѣ напредъ турски войски. Така, тѣ можеха да спечелятъ достатъчно врѣме. Слѣдователно, Одринъ можеше да играе сжщата роля на Карсъ въ азиатската кампания на Гаази-Мухтаръ паша прѣзъ 1877 година.

Естествено бѣше, че противника прѣдварително знаеше въ кой районъ ще стане турското съсредоточение, защото линията на р. Еркене бѣ укрѣпена. Неговитѣ прѣдни дивизии, усиленни отъ кавалерия, които настѣпваха прѣзъ Димотика и Лозенъ-градъ, слѣдъ като оставиха части за облагането на Одринъ,

възползува отъ обикновенъ ржченъ атласъ на Балканския полуостровъ.
—51—

(Автора).

трѣбваше да се стрѣматъ да се съединятъ и да продължатъ настѣплението си напредъ, командувани тогава отъ Абдуллахъ паша, трѣбваше съ бързо движение напредъ да се възпрѣпятствува съсредоточаването на неприятелската главна армия.

Идеята за маневритѣ бѣ разработена пакъ отъ Пертефъ-бей, който тогава бѣ пониженъ въ полковнически чинъ въз основа на новия законъ за уреждането на старшинството въ армията. Той бѣ разработилъ всичко нужно много старателно.

Така, маневритѣ прѣслѣдваха една сериозна цѣль, както и по-първитѣ и цѣлѣха да докажатъ, освѣнъ това, на свѣта, че млада Турция е вече въ състояние да извади една значителна военна сила стѣкмена и водена модерно. Бѣха събрани около 60,000 души за тѣзи маневри. Тѣзи маневри, въ сравнение съ одринскитѣ прѣзъ 1909 година, дадоха възможность да се направятъ по-голѣми опити, които задоволиха напълно всички, ако въ края на маневритѣ появилата се холера и да наруши тази радостъ.

Отъ само себе си се разбира, че главната армия не трѣбваше да се спира за дълго на р. Еркене въ пасивна отбрана, напротивъ, тя трѣбваше да прѣмине въ общо настѣпление щомъ бждѣше готова и щомъ се очертаеше неприятелското движение. Като се прѣдполагаше, че този моментъ за дѣйствие бѣ настъналъ, маневритѣ се разиграха, именно, на мѣстото, където трѣбваше да се срѣщне противника. Така се даде една картина на дѣйствителността.

За съпротивление въ укрѣпена позиция е годна всѣка млада и необучена армия. Въ случай, че тя успѣе да се задържи на позицията и спечели самоувърненостъ отъ единъ прѣвъ успѣхъ, тя може да добие качества и за настѣпателни дѣйствия.

Ако да бѣше се постѣпило така, и ако да бѣха се избѣгнали пораженията, както при Лозенъ-градъ, така и при Люле-Бургазъ, то на линията на р. Еркене, вѣроятно, щѣше да се случи това, което сега се случи на Чаталджанската линия.¹⁾ Обратътъ въ хода на войната би настаналъ още тамъ.

Разбира се, че успѣхътъ на плана щѣше да бѣде голѣмъ, ако Одринъ би можалъ да се държи нѣколко седмици самъ безъ помощъ отъ вѣнъ. Паднѣше ли Одринъ, то тогава обсаждающата армия ставаше свободна, за да засили настѣпателнитѣ дѣйствия къмъ линията на р. Еркене и крѣпостта трѣбваше да се завладѣва отново отъ турцитѣ. Това условие се прояви въ дѣйствителностъ. Одринъ се държа дълго и добрѣ, повече отъ колкото се очакваше, при всичко, че неговото падане се прѣдвиждаше още въ началото на войната. Прѣзъ врѣме на маневритѣ прѣзъ 1910 година той не бѣше приготвенъ за отбрана, защото отбраната му се състоеше отъ стари и полуразрушени землени укрѣпления. Пристѣпи се бърже къмъ възобновление на укрѣпленията му, ако и съ най-прости срѣдства, за което дѣятелно участвуваха двама германски офицери отъ крѣпостната артилерия и отъ инженернитѣ войски.²⁾ Съ това се даде примѣръ, какво би можало да се направи въ Турция още и днесъ, стига да има една твърда воля. За успѣха на плана много цѣлестойно бѣ напустната Чаталджанската линия и артилерията нахождана се въ нея, бѣ прѣнесена въ Одринъ. Военнитѣ кореспонденти намѣриха въ това желанъ прѣдметъ да критикуватъ напускането на

¹⁾ Изглежда, че Фонъ-деръ-Голцъ е писалъ настоящата брошура веднага слѣдъ бойветѣ за Чаталджанската линия (бѣлѣжка на прѣводача).

²⁾ Полковникъ Поселдтъ и подполковникъ Мудтъ (бѣлѣжка на автора).

тази укрѣпена линия, като че това се касаеше до напускането отъ Германия на Найси и Зилбербергъ.

Разбира се, че българската армия трѣбваше да дѣйствува осторожно, да не прѣминаватъ въ настѣпление веднага, да прѣкриватъ обсадата на Одринъ и да чакатъ неговото падане, прѣди да се повдигнатъ на прѣдъ. Тогава турската армия щѣше да бѣде принудена да напустне своето очаквателно положение и да прѣмине въ настѣпление, за да спаси Одринъ. Обаче, тя щѣше да спечели достатъчно врѣме при този неблагоприятенъ случай, да привърши своето стѣкмяване и да позапознае поне отъ части младитѣ войници съ условията на войната.

Едно разгъръщане по-близо до границата правѣше възможно, разбира се, едно непосредствено съвмѣстно дѣйствие съ Одринския гарнизонъ; то даваше възможностъ да се прѣкрие по-голѣма частъ отъ територията, особено желѣзнопѣтния вѣзелъ на Кулели-Бургазъ, на сѣверъ отъ Димотика, който имаше голѣма важностъ за прѣвозването на войски и войскови материяли за Македония, обаче то влѣчеше съ себе си опасността отъ една прѣждеврѣменна срѣща съ българската армия, не отслабена още, и числеността на която изброяваха на 150—180 хиляди войника. Такава една срѣща прѣзъ врѣме на самото съсрѣдоточение съ необучени войски, въ мѣстностъ лишена отъ пѣтища, въ неблагоприятенъ сезонъ, безъ добрѣ уреденъ подвозъ и на почва разкаляна отъ есеннитѣ дѣждове и слѣдъ това да се прѣмине съ тѣхъ въ настѣпление, противорѣчеше на тѣхната вѣтрѣшна организация. Това бѣ напружение, за което турската армия не бѣ дорастнала. Тя не притежаваше маневрена способностъ, а при това бѣше и по-малочислена. Турската източна армия, безъ Одринския гарнизонъ, не можеше да брои повече отъ 120—130 хиляди души бойна численостъ.

Мене ми е неизвестно какви събития сж накарвали турския генераленъ щабъ да изостави този памѣтенъ маньовръ въ своитѣ официални проекти. Махмудъ Шефкетъ паша бѣ рѣшенъ да го приложи напълно ако той бѣ останалъ главнокомандующъ. Той подържаше това и при надвечерието на самата война прѣдъ познати нему офицери, които бѣха отишли при него съ визита и говорѣха съ него за прѣминаване въ настѣпление по прѣдвидения въ маневритѣ планъ.

Положението въ Македония въ случай на едно ненадѣйно нападение бѣше още по-неблагоприятно, отъ колкото въ Тракия. То съставляваше тогава още предметъ за сериозни обсъждания, поради които, по желанието на военния министръ, азъ прѣдприехъ едно пжгешествие въ западната частъ на Европейска Турция, въ края на есенъта. Войскитѣ бѣха тамъ разпрѣснати и споредъ противникитѣ, които можеха да се очакватъ отъ три посоки, тѣхното число не бѣше никакъ увеличено. Слѣдователно, и тамъ трѣбваше да се извърши съсредоточението на прѣдначаната за отбрана армия на известно разстояние по-далечъ отъ границата. Изборътъ падна върху градътъ Шипъ, защото тамъ се съединяваха пжтищата за настѣпление на пртивника отъ Кюстендилъ, отъ Враня и отъ Прищина. Бѣ проектирано да се създаде единъ укрѣпенъ лагеръ съ полски укрѣпления, снабдени съ достатъчно артилерия, за да служи за укрѣпенъ пунктъ на съсредоточенитѣ тамъ войски. Той щѣше да играе сжщата роля за Македония, както позицията въ горното течение на р. Еркене — за Тракия, обаче, това не можѣ да се извърши.

Колкото се отнася за взетитѣ мѣрки, противорѣчащи на горнитѣ прѣдположения, излизането на прѣдъ, приемането на боя близо до границата, което, собствено, и бѣ причината за първитѣ злополучни сражения, днесъ то не може още да се установи. Само профанитѣ по

военнитѣ въпроси, които сж бързи въ своитѣ сжждения, могатъ да знаятъ какъ и защо се случи това. Дали даване по-голѣма прѣцѣнка на своитѣ сили, дали понижаване прѣцѣнката на неприятелскитѣ сили, дали желанието да се подигне убития духъ на страната съ единъ бръзъ успѣхъ още въ началото на войната, или да се възбуди самоувѣреностъ въ народа, бѣха причината на това рѣшение? Дали напротивъ, се търсѣше замѣсването на нѣкои държави да посрѣдничатъ за миръ съ дипломатическо вмѣшательство изискваше отъ турцитѣ една побѣда — това може би никога нѣма да се узнае напълно. До тогава, до когато липсва една опрѣдѣлена критика, до тогава ще трѣбва да се чака разяснението на въпроса отъ участникитѣ. Често пжти на война добръ обоснованитѣ разпорѣждания докарватъ поражения, а, напротивъ, грѣшкитѣ къмъ побѣда. Донесението, че главнитѣ сили на българитѣ сж групирани около Ямболъ и че тѣхнитѣ началници възнамѣряватъ да настѣпатъ отъ тамъ противъ тилнитѣ съобщения на турскитѣ войски развърнати между Лозенъ-градъ и Одринъ — слѣдователно, да обходатъ тѣхния дѣсенъ флангъ — трѣбва да е играла една значителна роля въ послѣднитѣ моменти. Било е вземено рѣшение да се настѣпи бърже на прѣдъ, за да се възпрепятствува на това намѣрение на българитѣ. Всичко това изглежда малко изкуствено и не до тамъ понятно, обаче, то почива върху една слабостъ на вътрѣшната организация на отоманската армия — това е стратегическото дилетанство, навлѣчено отъ дълготрайния миръ, многоученостъта сжщо по книги и страненето отъ практическия животъ на войската.

Въ генералния щабъ въ Цариградъ отдавна владѣеше една значителна теоретическа подготовка, която, разбира се, бѣ повече повърхностна, отъ колкото дълбока. Проектитѣ за война бѣха повечето дѣло на мла-

дия свѣтъ. Този, който бѣ прочелъ грижливо войнитѣ на Наполеона, помислюваше веднага, че и той ще може да дѣйствува като Наполеона, щомъ се срѣщне съ противника. Забравяше се, че това на мисль бѣ лесно, но при дѣйствителното му прилагане бѣше твърдѣ трудно.

Прѣдупрѣждението на Клаузевица, че на война трѣбва да се взима отъ книгитѣ само това, което отъ прочитането имъ би останало въ нашата памѣтъ, и днесъ още то би било отъ голѣма полза за турския генераленъ щабъ. Една извѣстна отвлѣчена (абстрактна), непозната никому стратегия, си бѣ свила гнѣздо тамъ. Прѣди всичко, никждѣ другадѣ се не правѣха толкова много проекти (планове за война) както тамъ. Никждѣ не се срѣщаха толкова много Бонапартовци, които да знаятъ всичко тѣй добръ, както тамъ. „Азъ бѣхъ чуль за много комбинации, какъ би дѣйствували българитѣ и какъ би трѣбвало да имъ се противодѣйствува — обаче, никой не помислюваше, че войскитѣ ще трѣбва да се снабдяватъ съ храна и съ бойни припаси“, така ми пишеше единъ мой приятель отъ Цариградъ.

По-първенъ по-добритѣ ученици отъ военното училище, слѣдъ произвеждането имъ въ офицери, постъпяха направо въ генералщабното училище, отъ-къдѣто слѣдъ тригодишенъ учебенъ курсъ се изпращаха като генералщабни офицери въ армията, къдѣто оставаха до края на своята кариера, безъ да се изпращатъ въ войсковитѣ части за стажуване, за да бждатъ въ потѣсна връзка съ тѣхъ. Тѣ бѣха изключително генералщабни специалисти и прѣкарваха врѣмето си въ канцелариитѣ на военното министерство, въ генералния щабъ и въ висшитѣ войсковы управления.

Тази врѣдна система слѣдъ прѣврата бѣ измѣнена; младитѣ офицери, сега като излѣзватъ отъ генералщабното училище, отиватъ по-напрѣдъ въ войсковитѣ части и отъ послѣ отъ врѣме на врѣме пакъ

се прашатъ въ частитѣ. Обаче, това цѣлесъобразно въведение, още не е станало плътъ и кръвъ: то много пжти се практикува само за формалность и се изпълнява само за това, защото се изисква. Когато, напротивъ, нашиятъ (германския) генералщабенъ офицеръ се стрѣми да бжде добъръ и по строя, защото той знае, че неговата генералщабна кариера пропада, щомъ не удовлетвори и на това условие.

Казаното по-горѣ изключително положение на турскитѣ генералщабни офицери, създадено още прѣди Руско-турската война, изглежда да се оправдава, защото, за такива сж биле призвани само съвсѣмъ ограничено число, дѣйствително, выдающи се лица, обаче, сега това не е така. Натури, които сж съ посрѣдствени способности, оставатъ въ мрака. Това се не измѣни и слѣдъ движението въ 1908 год., въ което извѣстно число генералщабни офицери игра извѣстна роля, а по-послѣ и въ самия комитетъ. Не всички можеха да иматъ, дѣйствително, отличнитѣ качества на Енверъ бей, дѣятелния защитникъ на Бенгази. Обаче, всѣки вѣрваше, че може да се сравни съ него. Когато прѣди двѣ години възникна важниятъ въпросъ за укрѣпаването на Одринъ, намѣри се единъ младъ турски генералщабенъ офицеръ да ми направи бѣлѣжка, че моитѣ възгледи сж вече остарѣли и че на наше врѣме крѣпоститѣ могатъ да се защищаватъ само съ подвижна тѣжка артилерия, безъ да вземе въ внимание, че азъ бѣхъ нѣколко години инспекторъ на германскитѣ инженерни войски и подъ моето ръководство се започнаха въ Германия голѣми съоружения отъ този характеръ. Други ми посочваха върху книгата на полковникъ Швартъ, върху крѣпостната война, въ която се взема за примѣръ крѣпостта Витенбергъ. Тя трѣбваше да се примѣни за Одринъ, за да бжде той турски Мецъ. Сторонницитѣ на турския Мецъ не се спираха

да разискватъ, че една образцова крѣпостъ съ всичкото свое стѣкмяване щѣше да струва около 120 милиона марки, а се разполагаше само съ $3\frac{1}{2}$ милиона марки, че нейното завършване трѣбваше да трае най-малко 10 години, а Турция можеше да има на разположение само 2 или 3 години спокойствие до започване на войната. Ако да бѣше възприетъ тѣхния проектъ, то българитѣ щѣха да срѣщнатъ около Одринъ единъ кръгъ 54 к. метра дълъгъ съ недовършени укрѣпления не въ състояние да укажатъ каквото и да било съпротивление.

Мисълта да се срѣщне едно далечно обходно движение на противника съ едно бързо, енергично нападение, теоретически е съвършено право, обаче, за неговото практическо извършване се изисква рѣшителенъ началникъ и войски съ голѣма маньоврена способностъ. При това, трѣбва да има единъ воененъ театъръ, който дава възможностъ за бързи движения и рѣшителни дѣйствия. А всички тѣзи условия тукъ липсваха. Липсата на окомѣръ за това, което може да се постигне, увеличането въ фантастичнитѣ, или въ чисто теоретичнитѣ спекулации, не сж само една грѣшка на образованието. Изглежда, че тя е загнѣздена въ битието на ориенталския духъ; защото тя се намира не само въ армията, а и въ другитѣ области на обществената имъ дѣятелностъ. Близкото и простото не задоволяватъ тѣхната фантазия. Тѣ създаватъ голѣми планове безъ правилна свръзка съ практическата нужда и безъ грижливото изслѣждане на даденитѣ условия. За това срѣдствата имъ се свръшватъ скоро и започнатото остава недовършено. Много отъ недовършенитѣ прѣдприятия, отъ каквото и видъ да сж, служатъ за доказателство на това. Ако трѣбва и да се признае, че въ послѣдно врѣме се забѣлѣзва една промѣна къмъ подобряние, сжщо и по военното вѣдомство се цѣни

недостатъчно просто и пълната съ трудности подробностъ. „Ние сме единъ господствующъ народъ и това не ни прилега.“ — Въ този отговоръ на единъ твърдѣ добъръ младъ турски офицеръ, който бѣ служилъ въ Германия, има нѣщо вѣрно. Турчинътъ не може да забрави старата завоевателна гордостъ и безгрижностъ. Като се основаватъ върху добритѣ качества и добрата воля на обикновения човѣкъ, началницитѣ се отнасятъ твърдѣ прѣнебрежително къмъ нуждитѣ на войската. „У насъ войникътъ знае, че като започне войната, той трѣбва да гладува.“ — Съ това се избѣгва стѣснителната грижа за службата по храненето. Изглежда, че въ това отношение, въ сравнение съ по-първентъ, има влошаване и вишиятъ офицерски корпусъ съ нарастването на своето генералщабно образуване се е отдалечилъ много отъ реалния животъ. За това и този пжтъ, оцѣнката на издържливостта и невзискателността на войскитѣ трѣбва да става съ вѣрна мѣрка, тогава тя ще бжде правилно разрѣшена. Изглежда, че сж били създадени достатъчно число магазини отъ вишето командване на армията, обаче, липсвала е свръзка между тѣхъ и войскитѣ. За настѣпателната война сж били употребени недостатъчно опитни срѣдни и долни началници, които не сж били запознати съ теорията, а само съ практиката. При това, не е имало правилно упражнение на по-малкитѣ войскови единици и тѣхнитѣ началници не сж били изпитвани при ежегоднитѣ прѣгледни на ротитѣ, баталионитѣ, полковетѣ, бригадитѣ, които у насъ въ Германия, иматъ рѣшающе значение за кариерата на офицера. Най-добритѣ заповѣди по армията, по корпуса, по дивизията, оставатъ безъ сила, щомъ бригадитѣ, полковетѣ, дружинитѣ не могатъ да се развърщатъ съ нуждната бързина и сигурностъ. Това бѣ забѣлѣжено и въ голѣмитѣ маневри прѣзъ 1910 година, за това, азъ имахъ намѣрение да отида

и въ 1911 година въ Турция, за да дамъ единъ примѣръ какъ ставатъ у насъ (въ Германия) прѣгледитѣ на войсковитѣ части. Азъ констатирахъ още тогава, че младитѣ войнни, които не бѣха мои слушатели, а, напротивъ, ученици на моитѣ слушатели, имаха съзнанието и желанието да поработятъ за засилването на своето отечество и за това искахъ да въздѣйствувамъ на тѣхъ. Този начинъ на дѣйствие, ако и да бѣше напълно естественъ и психологически напълно понятенъ, обаче, той ми се видѣ още много прибързанъ, защото отъ мойто посѣщение не стана нищо.

Тѣй сжщо, неблагоприятно повлия върху командването и обстоятелството, което много малко е извѣстно, съ издаването — по искането на офицеритѣ отъ младотурския комитетъ — въ 1909 година на закона за уреждането на старшинството (Тесвие-канонъ) приетъ отъ парламента. Прѣзъ послѣднитѣ години на управлението на Султанъ Абдулъ-Хамидъ, злоупотреблението съ раздаването на военнитѣ чинове на дворцовитѣ любимци бѣ достигнало своя връхъ. Съвсѣмъ млади личности, безъ всѣка войнишка подготовка или заслуга заемаха длъжността на бригадни и на дивизионни генерали: числото на щабъ офицеритѣ бѣ цѣль легионъ и по отношение на нуждитѣ, свѣрхщата. Затова бѣ необходимо да се направи нуждната поправка съ това злоупотребление относително старшинството на чиноветѣ въ армията.

Ако да бѣше назначена една комисия отъ генерали за уреждане въпроса за чиноветѣ въ армията, както това бѣ направено въ Фраиция слѣдъ войната въ 1870—71 година, и бѣ възложено на нея тя да се занимава съ този въпросъ, то не би имало нищо да се каже противъ това. Младотурскиятъ радикализъмъ и неоправданото недовѣрие къмъ високопоставенитѣ, недопусна да бжде разрѣшенъ този въпросъ. Всѣко

злоупотребление трѣбваше да бжде избѣгнато. Въ комисията за армията, назначена отъ парламента, бѣ даденъ единъ лошъ примѣръ, вслѣдствие на който трѣбваше да се изчислява за всѣки чинъ, колко годишна служба се е изисквало и да се поставя на мѣстото си всѣки офицеръ отъ армията. Извѣстни постѣпки отъ прѣдвзети намѣрения усложниха много работата. Нѣкои отъ тѣхъ рѣзко биеха на очи съ противорѣчието си, като се стрѣмѣха да запазятъ интереситѣ, както на прѣдставителитѣ въ парламента, така и на тѣхнитѣ приятели. Въ краятъ при изчислението се добиха противорѣчиви резултати. Прѣди всичко, липсваше съображението, че носителтъ на чина, който се даваше на всѣкого слѣдъ ревизията на старшинството, трѣбваше да има и качества за него.

Една частъ отъ способнитѣ генерали, които се бѣха издигнали бърже поради тѣхнитѣ заслуги, така сжщо бѣха повърнати назадъ, като плеадата дворцови любимци и бѣха смѣнени отъ тѣхнитѣ длѣжности — както бѣ напимѣръ съ Махмудъ Мухтаръ, тогавашенъ командиръ на първия корпусъ и Петрефъ-бей, генералъ лейтенантъ въ Генералния щабъ, който по-рано бѣше държавенъ подсекретаръ въ военното министерство. Тѣ и двамата бѣха повърнати въ чинъ полковникъ.

Напротивъ, нѣкои личности, които до тогава водѣха полузабравено сжществуване, и за които никой не помислюваше, получиха, поради тѣхната дългогодишна служба, високи длѣжности, за които тѣ и не сънуваха и за които не бѣха никакъ подготвени.

Наистина, при избухването на войната имаше възможность да бждатъ назначени на по-първитѣ мѣста дѣятелни хора, обаче, това не можеше да се осжществи напълно, защото постановленията на Тесвие канонъ рѣшаваха въ чии ржцѣ трѣбваше да се да-

датъ по-голѣмата частъ отъ подчиненитѣ части на войската, затова на по-важнитѣ мѣста отъ командуването не можаха да се поставятъ достойни лица.

И така, на вишето командуване въ армията липсваше умствената сила, ако и да се не признаваше, че това е така. Вмѣсто да се води война, водѣше се военна игра съ войски, а това докара до аномалности, понеже хората не сж шахматни фигури.

Тѣзи отдалечавания отъ дѣйствителността сж прѣди всичко и едно прѣдупрѣждаване за насъ самитѣ. То се въндрява незабѣлѣзано прѣзъ врѣме на дълги мирни периоди, прѣзъ които теоретическитѣ студии замѣстватъ дѣйствителността и състоянието на войскитѣ, които се мѣстятъ по плановѣтѣ мисленно, безъ да играятъ каквато и да било роля и незабѣлѣзано водятъ къмъ привычката на всичко да се обръща еднакво внимание — да се не отличава важното отъ второстепенното. На наше врѣме, когато резервни корпуси и ризервни дивизии биватъ вкарвани въ първа линия още въ самото начало на войната, това може да ни заведе къмъ лъжливи прѣдположения, които се изплащатъ съ горчиви измами.

Подобни основания, облѣгнати на теоретическия радикализъмъ, се дължатъ въ по-голѣмата си частъ на бъркотитѣ, които настанаха въ врѣме на мобилизацията. При всичко че политическото положение на Турция бѣ заплашено, което изискваше да се взематъ охранителни мѣрки за империята, правителството се рѣши въ 1911 година да въведе ново дѣление на армията; едновременно за цѣлата империя, отъ седемдесетъ стари орди (армии), бѣха създадени четиринадесетъ армейски корпуси съ по три пѣхотни дивизии, а независимо отъ това и петъ самостоятелни пѣхотни дивизии. Прѣдвиждаха се още и петдесетъ и шесъ редифски дивизии. Бригадната организация бѣ отмѣнена,

полковетѣ бѣха организирани на съвсѣмъ други начала, съ една дума, като се почне отъ дружина и дружинния редифски окръгъ, всички стари единици бѣха унищожени и замѣнени съ нови. Това, обаче, при всички прѣдупрѣждания, стана наведнажъ въ цѣлата територия на империята, вмѣсто това да станѣше постепенно, за да се намираше само една частъ отъ войската въ прѣходно положение, а другата частъ да стоеше непожтната въ случай, че ненадѣйно избухнѣше война. Просто, старото дѣление на армията бѣ изличено отъ картата и на негово мѣсто начертано ново. Разбира се, че не можеше да се случи друго, ако дѣлението и да бѣ написано на книга, освѣнъ да се прибѣгне до много импровизации, за да му се даде животъ. Даже, самото военно министерство, особено вишето управление на армията, бѣха нови, тѣй като, слѣдъ падането на Махмудъ Шефкетъ, всичко бѣ измѣнено, особено послѣдното (вишето управление на армията), което бѣ създадено по едноврѣмнената французка система още отъ врѣмето прѣди Руско-турската война. Естествено е, че за неговото довършване липсваше врѣме. Повидимому се вѣрваше, че мирната политика на великитѣ сили за дълго врѣме още не ще допустне войната, това се вѣрваше до послѣдния часъ. Между това, бѣ се забравило, че една чисто пасивна политика въ края на крайщата ще доведе до изгубването на всѣки авторитетъ. Цѣлиятъ свѣтъ помни твърдѣ добръ, какъ Кралъ Никола Черногоорски, половина часъ само, слѣдъ като бѣ приелъ прѣдставителитѣ на великитѣ сили и имъ бѣ заявилъ, че той е прѣизпълненъ съ миролюбиви намѣрения, обяви войната на Турция.

Една основателна причина се хвърля въ очи при вземане на нещастнитѣ военни мѣрки въ западната Македонска армия, която не може да се отжине не-

забѣзано. Тази армия, за задачата, която ѝ се възложи числено бѣ твърдѣ малка. Тѣй като турската флота не направи никакъ опитъ да завладѣе господството на Егейското море, слѣдъ сключването на мира съ Италия, то тази армия не можеше своеврѣменно да се усили. Желѣзнопътната линия Дедеагачъ — Солунъ, която съединяваше Македония съ източната частъ на Европейска Турция имаше малка прѣвозоспособность, а не слѣдъ дълго врѣме, тя бѣ и прѣкъсната отъ противника. Затова, налагаше се още повече силитѣ да се държатъ сгруппирани. Само при Янина и при Шкодра, за които се прѣдвиждаше, поради тѣхното особено положение, да дѣйствуватъ самостоятелно, трѣбваше да се оставятъ отдѣлни войскови групи. При всичко това вижда се, че е имало едно непоправимо разпрѣскане на силитѣ и противника е билъ срѣщнатъ на всички пунктове едноврѣменно. Това напомня Руско-турската война прѣди 35 години, прѣзъ която, въ врѣмето на падането на гр. Плѣвенъ бѣха оставени въ бездѣйствиe не по-малко отъ 130 турски табури, прѣснати въ Босна, Херцеговина и по границитѣ на Сърбия и Черна Гора. Ако тѣзи 130 табури бѣха съединени въ една армия и бѣха насочени къмъ Плѣвеиъ, то градътъ щѣше да бѣде освободенъ и обсаждающиятъ щѣше да бѣде отхвърленъ чакъ до Дунава. Слѣдъ това борбата съ по-слабитѣ противници щѣше да се довърши отпослѣ.

Обаче, едни и сѣщи причини и въ двата тѣзи случая не дадоха да се взематъ правилни мѣроприятія. Опитътъ учеше турцитѣ, че всѣко парче земя въ Европа, веднѣжъ напустнато отъ тѣхъ, бѣше за винаги загубено за тѣхъ. Подиръ отстѣпаящитѣ войски неизбѣгналото мюсюлиманско население бѣше изтрѣблявано и така намаляваше желанието страната да бѣде изново завоювана. Това ставаше по молбитѣ, както на

властитѣ, така и на населението, за да имъ се даде охрана, поради което тукъ тамъ се изпращаха войски да отбраняватъ мѣстни пунктове, а тѣзи войски липсваха на рѣшителноно мѣсто. Нерѣшителниятъ опитъ на Османъ паша за проломяването на обсадата при Плѣвенъ на 28 ноемврий 1877 година пропадна за това, че взема заедно съ двѣтѣ свои дивзии, прѣдначени за това, плѣвенското мюсюлманско население съ неговитѣ волски кола и покѣщнина и вслѣдствие бавното тѣхно съсрѣдоточаване възпрѣпятствува на задната дивизия да подкрѣпи своеврѣменно първата.

Разбира се, че съчувствието на заплашенитѣ сънародници и едноврѣнци не може да бѣде достатъченъ мотивъ, за да се постави на рискъ сѣдбата на армията и на държавата, обаче, този мотивъ е напълно извинителенъ и хуманенъ между всички други.

III.

Тѣзи бѣха причинитѣ, поне по видимому, които обясняватъ досегашнитѣ турски поражения; обаче, тѣ сами не сѣ достатъчни. Тѣ биха могли да разяснятъ само тактическитѣ и стратегическитѣ неуспѣхи, но не и нравсвения упадѣкъ, който се прояви много нагледно, слѣдъ като бѣ бита армията. Паникитѣ, които се повториха въ източната армия установиха, че тѣ до тогава не бѣха се случвали въ турската армия въ такива голѣми размѣри и съ цѣли войсковы части, безъ да сѣ участвували тѣ прѣдварително въ сериозенъ бой, съ изключение на паниката имъ при Низипъ. Едноврѣменниятъ спокоенъ и флегматиченъ темпераментъ на мохамеданския ориенталецъ, изобщо се противопоставя отлично на дѣйствиата на паникитѣ. Би трѣбвало човѣкъ да е ималъ случай да види турското население при внезапно нещастие, като голѣмъ пожаръ,

сблъскване на параходи, или други подобни случаи, за да се разбере, че е двойно по необяснимо явлението, щото съ хиляди хора да хвърлят оржжието и снаряжението си безъ никакви видими причини, за да дадътъ гърбъ на противника, безъ той даже и да ги прѣслѣдва.

Въ бѣсното нощно отстъпление къмъ Иена и Ауерщетъ, сж се случили такива сцени въ прускитѣ войски, за които даже и мжже, силни духомъ, какъвто е билъ Гнайзенау, дълги години слѣдъ случката пакъ си спомняха ужаситѣ имъ. Обаче, не трѣбва да се забравя, че прускитѣ войски бѣха гладни и изнѣмо-щѣли слѣдъ еднодневния кървавъ бой, прѣзъ врѣме на който нѣкои отъ частитѣ изгубиха половината отъ своя составъ и пакъ по-малко се разстроиха, ако и да имаха 19 отъ тѣхнитѣ генерали убити или тежко ранени и само липсата на всѣко командуване и увлича-нето отъ двѣ закжснѣли войскови групи, внесоха без-редието у тѣхъ.

Това сж обстоятелства, които въ края на краищата могатъ да сломятъ най-непоколебими части, каквито бѣха Наполеоновитѣ ветерани при Ватерло.

Тѣзи твърдѣ обясними случайни обстоятелства липсваха тукъ, а при това, отнасяше се до сино-ветѣ на единъ народъ, който се славеше съ своето особено юначество.

„Азъ съмъ принуденъ, обаче, да кажа, като по-слѣдна дума, още единъ пжтъ мойто високо удивление за войнишкитѣ качества на турската армия. Хладно-кръвни при нещастията, търпеливи при най-страш-нитѣ сражения, добръ разположени при всѣки случай, бѣха както офицеритѣ, така и войницитѣ прѣзъ врѣме на цѣлата война — истински характеръ на ге-роитѣ“, така се произнасяше единъ напълно безпри-страстенъ свидѣтель, английскиятъ медикъ, Д-ръ Риянъ слѣдъ всичко видѣно и прѣживѣно отъ него прѣзъ

всичкото врѣме на Руско-турската война — въ своето съчинение „Подъ Червения полумѣсецъ“, и въ сегаш-ната Балканска война, единъ мѣстенъ жителъ отъ Турция се изказалъ така за него: „Лесно е да се пише похвала за стрѣмителността на войници, които се но-сатъ отъ вълната на побѣдата, обаче, какво би могло да се каже за тѣзи, които измрѣха при страшното Абдуллахово отстъпление? Какво за тѣзи, на които торчивитѣ изпитания изчерпаха силитѣ имъ и ги хвър-лиха въ отчаяние? Азъ бѣхъ свидѣтель на тѣхното страдание и вземахъ участие въ перипетиитѣ на тѣх-нитѣ поражения. Тѣ сж мъртви вече. Азъ съмъ живъ. Когато, обаче, бѣхъ близо до бѣгащата армия на Аб-дуллахъ, узнахъ, че нито единъ, едничкѣ отъ тѣзи войници не би се подвоумилъ да пожертвува живота си за мене, при всичко, че азъ бѣхъ единъ ненави-стенъ гяуръ. Всѣки единъ войникъ прѣзъ врѣ-ме на горѣказаното отстъпление, прѣдстав-ляваше отъ себе си десетократенъ герой. Хиляди отъ тѣзи юначни момци бѣха жертвувани за нуждитѣ на войната. Въ тѣхнитѣ бащини огнища въ Анадола и въ Европейска Турция за дълго ще се чу-ватъ жалки пѣсни за тѣхното загинване. Тамъ тѣ спятъ въ широкитѣ Тракийски полета своя вѣченъ сънъ. Дано Аллахъ, който е всѣмилостивъ, погледне милостиво върху своитѣ умрѣли чедъ и приеме тѣхнитѣ души въ рай. Дано лекиятъ разхладителенъ вѣтрецъ, който вѣе по Тракийската равнина, да носи своята нѣжна пѣсенъ надъ гробоветѣ на падналитѣ юнаци“. Германскитѣ офицери, които присжтствуваха въ отстъплението хва-лятъ напълно тѣзи качества на турския войникъ. Той, върви безъ никакъвъ редъ и безъ всѣко управление, прилича повече на единъ номатъ, отъ колкото на дисцип-линованъ човѣкъ. Изнуренитѣ, полугладни войници, често пжти падаха по влажната земя на Тракия и из-

дѣхваха безропотно. Друга часть се луташе заедно съ бѣжанцитѣ, размѣсени между тѣхнитѣ колн и добитѣкъ. Тѣзи изгладнѣли хора не посѣгаха никога на чуждото, тѣ не влизаха въ никоя чужда кѣща, за да се посѣгрѣятъ. Всѣка европейска дама можеше да върви заедно съ тѣхъ, безъ да се опасява отъ нѣщо, разказва единъ очевидецъ. „Никакво изтѣпление, никакво безаконие не се случи. Щомъ се смръкнѣше, хората мирно лѣгаха край пѣтя; сутринъ тѣ се пробуждаха съ молитва, за да продължатъ своя смъртенъ походъ“.

Ако подобни добродѣтели не сж могли да се запазятъ, то трѣбва да има причина за това, която трѣбва да се търси въ основата на народната психология. За чужденеца тя мжно може да бже понятна, даже и за тогова, който познава турския народъ, тя може да бже повече прѣдполагана, отъ колкото узната. Азъ самъ лично не съмъ ималъ случая да наблюдавамъ държането на турската армия въ война, обаче, азъ всѣкога съмъ слушалъ само добро за нея. За това единъ нѣмски наблюдател ми бѣ съобщилъ чудната истина, когато той е участвувалъ съ Гази Ахмедъ-Мухтаръ въ Арменската кампания, че юначнитѣ войски, които сж се били тамъ непрѣкъснато и побѣдоносно срѣщу по-многочесленъ противникъ, въ единъ даденъ моментъ, тѣ изгубвали падѣжда за побѣда, безъ да е имало за това нѣкакви причини и внезапно напустнали здраво заиманитѣ позици на Аладжа-дагъ при Карсъ. Това се случи на 3-и октомври 1877 год. Фатализмътъ на турския войникъ, който го крѣпи въ опасноститѣ, изглежда, че по нѣкога той упражнява противно дѣйствие, защото той се прѣдава на наложителното, ако и да върва, че Богъ нѣма да го лиши отъ успѣхъ, вмѣсто да се бори мъжествено срѣщу непрѣдвиденитѣ случайности. Сжщото се случва, когато юначниятъ и съ добра воля войникъ понася съ-

стойностъ голѣмитѣ мжнотии и проявява голѣми усилия и ненадѣйно той бива спрѣтъ прѣдъ едно прѣпятствие, като счита, че неговото прѣводолѣване е невъзможно, ако и въ дѣйствителностъ това и да не е така. „Олмазъ“ — „Неможе!“ е думата, която трѣбва да се изкорени изъ рѣчника на турския войникъ. На турския войникъ липсва неуморимата твърдостъ, която у българина е присѣща и може да служи за примѣръ на другитѣ, и сжществува даже една твърдѣ поучителна поговорка, която казва: „българинътъ ходи на ловъ за зайци съ своитѣ волски кола и пакъ стига и хваща зайцитѣ.“ Интензивната воля, да побѣди, трѣбва да бже въ свѣръзка съ условията дали божията воля ще позволи това, ако старата завоевателна гордостъ и да прѣдизпълня душата на всѣки мохамеданецъ до день днешенъ.

Прѣвратътъ въ 1908 година въ това отношение прѣдизвика у мюсюлманския народъ една дълбока промѣна. Новото, което той донесе, бѣ поздравено съ голѣма радостъ, ако и да послѣдва слѣдъ дългия, тѣжъкъ и непоносимъ Хамидовъ натискъ, обаче, то бѣше недостатъчно, за да прѣсѣздаде всичко на мѣстото на старото, което да има по-голѣма трайностъ. Зато-вѣдѣта на Падишаха и мисълта, че борбата се води противъ неприятеля на вѣрата, до тогава тласкаше турския войникъ на прѣдъ и го караше даже и прѣди 35 години да извършва юначни подвизи, както при отбраната на Плѣвенъ и на Ловечъ, така и при нападението на Шипчанския проходъ и другагѣ. Съ въвеждането на конституцията пропадна съзнанието у народа къмъ всесилната воля на Падишаха, която бѣ до тогава законъ за всѣки турчинъ; неговиятъ гласъ не се чуваше вече и неговата повелителна и увлекателна душа липсваше вече за всѣки правовѣренъ. Това смути маситѣ, поколеба ги и имъ отнѣ самоувѣренността.

Повдига се въпросъ, дали опитътъ направенъ къмъ 1870 година на миналия вѣкъ отъ Митхадъ паша. а прѣди него отъ Али и Фуадъ паши, послѣднитѣ велики везири въ истинската смисълъ на думата, ще може да прѣобърне старата ислямска завоевателна империя въ една модерна Отоманска държава и съ това да се създаде едно второ издание на византийската империя. Както и да е, младотурцитѣ съ своя си прѣвратъ го- нѣха да подвзематъ сжщата идея, сжщата мисълъ. Ду- мата конституция се разпространи по между народнитѣ маси съ една необяснима дѣйствующа сила, съ това се мислѣше да се спаси бждащето, при всичко, че нѣма- ше човѣкъ, който да бѣше дорасналъ за разрѣше- нието на тази задача.

Нѣма нужда да се отива да се търси началната причина нѣкъдѣ, защото тъй както събитията се раз- виха, всичко изглеждаше да е механически и ради- кално. Опитътъ да се прѣобразува народната маса, управлявана до тогава строго деспотически, въ образ- цова държава съ централистически конституционенъ ре- жимъ, произлизаше отъ голѣмата прѣцѣнка на своята сила и отъ мрака, който царѣше до тогава въ дър- жавното управление.

Прѣобразованието би трѣбвало да се почне отъ добръ разбраното съчувствие и съдѣйствие на Пади- шаха. Султанъ Махмудъ V., единъ благоразположенъ човѣкъ, безъ да притежава мономаниитѣ на неговия много повидяющъ се прѣдшественикъ по вродени при- чини, заобиколенъ отъ малкъ кржжокъ способни хо- ра, може би щѣше да доизкара дѣлото до добъръ край, ако да бѣше му дадена нуждната властъ.

За борцитѣ на вѣрата би трѣбвало да се създаде единъ новъ идеалъ, било съ гордото съзнание за слав- ното минало, било съ патриотизма. И двѣтъ тия нѣща бѣха еднакво трудни. Историческото съзнание, което

прѣизпълня даже и днешния грѣкъ и което той про- явява самъ, е нѣщо странно за турчина. Въ врѣмето на султанъ Абдулъ Хамидъ единъ день бѣ взето рѣ- шение да се прѣработи цѣлия учебникъ по историята, само заради това, че въ него ставало дума за рево- люции. Съзнанието, че ний сме свързани съ земята на която ний живѣемъ, тъй както ние го чувствуваме, е известно на всички, Любовта къмъ отечеството не може да се очаква въ такава страна и въ такъвъ на- родъ, въ езикътъ на който липсва думата „Отечество“ и за опрѣдѣлението му се употрѣбява еда чужда дума, арабската — „затанъ“. Ние германцитѣ, на турска служба прѣцѣнихме каква разлика сжществува въ народното схващане за прѣвъ пжтъ въ 1885 год., когато бѣхме свидѣтели на равнодушието, което владѣеше въ Цари- градъ слѣдъ откъсването на Източна Румелия отъ турската империя, се възмушавахме повече отъ кол- кото туземцитѣ.

Вжтрѣшното възобновление бѣ дѣло само на нѣ- колко велики народни възпитатели, съставляващи малки групи партии, които бѣха записали на знамената си, че ще работятъ за спасението и прѣсъздаването на страната, обаче тѣ трѣбваше да помислятъ и за не- говото доизкарване. Новосъздадениятъ отомански на- родъ трѣбваше да промѣни напълно своитѣ мисли, ако искаше да мине за съврѣменна държава. Чисто личнитѣ съображения цѣли вѣкове стояха все напрѣ- денъ планъ. Тѣ бѣха единствения началенъ пунктъ за всѣко сжждение и понятие. Всѣки, който бѣ ли- цеприятенъ, бѣ добъръ за Падишаха, а всѣ- ки, който не му допадаше и не му услужваше, бѣ лошъ за него. Абдулъ-Хамидъ се стараше всѣчески да стане за своитѣ поданници единствения центъръ на чувствования и мисления. Той не можеше да търпи никакви божества около себе си. Думата отечество бѣ

запрѣтена, думата народъ бѣ понятна, което се наказваше, думата вѣра, въ личното (индивидуално) право открито се не одобряваше.

Този начинъ на мислене отъ чисто лични съображения трѣбваше при новия режимъ да се замѣни съ нѣщо отвлѣчено, непонятно за маситѣ — нарѣчено благото на държавата; а това би изискало на всѣки случай, много врѣме. Между това, едно ограничено малцинство отъ образованитѣ управляваше народа само по своитѣ схващания и незнаеха кждѣ отива. Непрѣстаннитѣ партийни борби въ парламента даватъ за това една ясна картина.

При това, скоро се забѣлѣжи измамата въ практическитѣ прояви отъ новата държавна форма на управление. Не сж прави тѣзи, които не признаватъ сега нищо добро направено отъ младотурското управление. Младотурцитѣ направиха много прѣзъ кжсото врѣме, което тѣ имаха на разположение; тѣ имаха твърдата воля за това. Този именно, който е живѣлъ по дълго врѣме въ Турция при стария режимъ, схваща най-добрѣ това, ако би случайно да отиде тамъ. Много неуредици и злоупотреби бѣха прѣмахнати, въ много отрасли въ управлението тѣ въвѣдоха редъ. Самото изплащане на заплатитѣ редовно, за което турскитѣ офицери и чиновници едвамъ можеха и да помислятъ, бѣ установено, офицерскитѣ корпусъ и чиновницитѣ бѣха намалени и прѣчистени, убѣжищата на много синекури закрити. Настана улеснение въ съобщенията, пристѣпи се дѣятелно къмъ построяване на пжтища, подвзе се отново постройката на желѣзници. Държавнитѣ приходи се покачиха и ако и да не можеха да установятъ равновѣсие въ бюджета, то причината на това бѣ, че се посрѣщнаха редовно и на врѣме държавнитѣ дългове, което по-рано никакъ се не вършеше. Обаче, напоследъкъ бѣха вземани се-

риозни мѣрки за подобрене фииансовото състояние на държавата, което започна да дава своитѣ добри резултати.

Разбира се, всичко това днесъ се забрави, къмъ доброто лесно се привиква и скоро се забравя, безъ да оставя и слѣда за неговото недавнашно благодѣяние.

Естествено, новия режимъ прояви и нѣкои мрачни страни. Изплащането на заплатитѣ стана редовно, обаче, поради извънредната економия, тѣ бѣха намалени. Военнитѣ налози, както и всички други удържки, още повече ги намалиха. Старата разпустнатостъ въ службата бѣ отстранена. На всѣждѣ се искаше повече. Вмѣсто влиянието на дворцовитѣ любимци, настана това на силнитѣ партизани. Тайното и задкулисно управление на партията, което по-рано се водѣше отъ дворцовитѣ корифеи, бѣше замѣстено отъ комисари на комитетата „Обединение и Напрѣдъкъ“. Тѣ почти упражняваха сжщия тероръ, както първенъ. Ползуването отъ изборното право бѣ упорочено отъ безогледното влияние или отъ изнасилването на избирателитѣ. Очакваното намаление на данѣцитѣ не дойде; прѣимуществото на новия редъ се чувствуваше само въ голѣмитѣ градове, не и въ затѣтената провинция.

Сжщо и натавизмътъ, който силно влияеше, причини възвѣстни злини, както това бѣше въ администрацията на македонската желѣзнопжтна линия. Стрѣмлението да се изтикатъ на всѣждѣ чужденцитѣ бѣ значително прибързано, тѣй като тѣ не можаха да бждатъ замѣстени отъ туземци.

Обаче, най-напрѣдъ се втѣлпи въ масата прѣвеличената мисль за очакванитѣ благословии на новия режимъ, слѣдъ страданията и гнѣта на стария режимъ, които не можаха напълно да се удовлетворятъ и които прѣдизвикаха горчива измама и незадоволство. Това прѣдизвика толкова по-голѣмо страдание, колкото по-

вече въ началото то се считаше допустимо и изпълнимо.

При това настанаха нескончаемитѣ възстания въ областитѣ на империята, вътрѣшнитѣ безредия, честитѣ промѣни на министерскитѣ кабинети.

Ако желанието за възвръщане къмъ стария режимъ тайно и да имаше само нѣкои съчувственици, то слѣдъ въвождането на силното господство чрѣзъ военната диктатура, взема по-широки размѣри. То тѣнѣше подземно. Липсваше подходящъ човѣкъ за него. Махмудъ Шефкетъ паша, който би можалъ да се справи съ него, не искаше да дава лошъ примѣръ отъ егоизмъ на бъдащитѣ поколения, защото чистотата на неговиятъ характеръ не позволяваше това.

Общественото мнѣние не бѣ подготвено при тѣзи обстоятелства да схване основателността на едно мъжествено и рѣшително съпротивление противъ грозящата отъ вѣнъ буря. Стариятъ песимизмъ изново обхвана всички. Имаше нужда отъ една силна ръка на държавното кормило и отъ нѣколко годишно спокойствие, за да трѣгне всичко въ редъ. Обаче, хората бѣха уморени отъ безспирнитѣ мъчности, свиквания подъ знамената и отъ даденитѣ по-рано жертви. Тѣ бѣха доста носили тежеститѣ и неудобствата на борбата и се чувствуваха изнурени най-послѣ.

Прѣвиглигированото положение на експедиционата армия отъ 1909 година прѣдизвика въ войската незадоволство. Основателно или не, офицеритѣ отъ войсковитѣ части, които взеха участие въ потушаването на бунта въ Цариградъ, се обвиняваха въ бързо авансиране при всички ограничения на Тесвие-канонъ като си създаваха прѣимущество на гърба на своитѣ останали другари, не взима ли участие въ тази експедиция.

Оплакванията доведоха до тамъ, че се търсѣха домогвания, за да добиятъ сжщитѣ права съ облагодѣтелствуванитѣ, като се облѣгаха било на влиятелнитѣ членове отъ комитета, било като се сдружиха взаимно и образуваха тѣй наричаната често пжти, офицерска лига, значението на която много се прѣувеличи.

При всичкитѣ мѣрки, вземани отгорѣ, при всичко че се издаде особенъ законъ, съ който се забраняваше на офицеритѣ да се занимаватъ съ вътрѣшни политически въпроси, на което въ Европа стовариха всичката вина за нещастieto на турската армия, работата взема по-широки размѣри. Наистина, прѣдъ лицето на противника това се не прояви никакъ. Политическиятъ различия между генерали и офицери нигдѣс е не проявиха въ командването на войскитѣ прѣзъ врѣме на войната.

Злото се състоеше въ това, че се отслаби авторитета въ войската и че се отвлече вниманието имъ отъ тѣхнитѣ войнишки длѣжности.

Явления, като тѣзи, щото офицери да не отиватъ да заематъ мѣстата си, които имъ се даваха, щото цѣли групи да се произнасятъ чрѣзъ посрѣдството на тѣхнитѣ командири противъ едно или друго искане на правителството, учатъ до колко авторитетътъ на послѣдно врѣме е билъ поставенъ злѣ въ турската армия, ако и да зависѣше отъ него всичко при избухването на войната. Само авторитетъ създава довѣрие. А една армия безъ довѣрие въ своя началникъ, билъ той вишъ или нишъ, е изгубена. Липсата на авторитетъ причини, безъ съмнѣние, много по-голѣма врѣда, прѣди даже и да грѣмне първата пушка, за да се доде до нещастнитѣ боеве и до възникналитѣ паники, отъ колкото различието въ политическитѣ мнѣния. Второто зло, което не е ново, а сжществува у турския народъ отъ по-скоро врѣме — е въ вѣплотеното равнодушие срѣщу военния успѣхъ, което се

засили още повече, щомъ офицеритѣ почнаха да се занимаватъ съ политика. При Султанъ Абдулъ Хамида това не можеше да стане, напротивъ, дѣятелниятъ воинъ лесно ставаше апатиченъ поради царящата система. Тридесетгодишната принудителна бездѣятелностъ най-послѣ прѣдизвика пълна индиферентностъ у по-старата генерация къмъ службата и къмъ своята родна войска. Цѣнѣше се само изкуството на войната, но не и войнишкитѣ добродѣтели, а това всѣкога е начало на разложението.

Исканията на новия воененъ животъ възбуждаха у младитѣ извѣстно желание къмъ работа, обаче, у по-старитѣ кадри на офицерския корпусъ това желание липсваше до извѣстна степенъ.

Чисто войнишкото самолюбие, което подтикваше къмъ прѣодоляване на мъчнотии, къмъ непрѣстанни усилия, безъ да се очаква скорошна награда, за съжаление, бѣ изчезнало отъ армията — а за да се възбуди, не бѣха достатъчни само нѣколко години прѣкарани въ миръ и самиятъ Тесвие-канонъ не даваше достатъчно значение на военнитѣ способности, а напротивъ, той обръщаше внимание на трайността и на понасяние трудноститѣ на военната служба.

Така, въ армията липсваше енергичното ламтение къмъ подвизи, воля да се побѣди, съзнание къмъ своята самонадѣяностъ, а на народния духъ — довѣрие. Съ чисто пасивно юначество и съ понасяне на мъчнотиитѣ не могатъ да се замѣстятъ тѣзи недостатъци.

За това може да се гледа само съ чувство на дълбока скръбъ къмъ процеса на разлагането, който сполѣтя турската армия, въ която имаше залогъ къмъ подобръние и даваше добри надежди, слѣдъ толкова много усилия заради нея.

Посоченитѣ недостатъци, въ по-голѣмата си частъ биха могли да се отстранятъ още въ врѣме на самата война, ако се употребяваше войската съ прѣдвидливостъ. Тя щѣше да се засили вътрѣшно и можеше да прояви добри качества, ако на нея не бѣха се възлагали задачи не по нейнитѣ сили.

Разбира се, че това би се постигнало само ако ѝ се дадѣше по-дълго врѣме, за да се приготви. Началото, което обѣщаваше много, бѣ прѣкъснато отъ самата сждба.

Когато гледаше човѣкъ, какъ войскитѣ работѣха и се учеха, не както бѣше по-първенъ, тѣ да се цѣнятъ само по хубавото си облѣкло и стѣкмяване, турскиятъ народъ, притисканъ дълго врѣме отъ злополуки бѣ захваналъ да глѣда въ послѣднитѣ години съ радостъ и съ надежда въ нея. Той можеше да си спомни изново за своитѣ славни побѣди; че въ армията всичко вървѣше на добръ въ сравнение съ другитѣ отрасли на държавното управление, въ това никой не можеше да се съмнява. Тя заслужаваше похвала. Че всичко, което можеше да се постигне въ кжсо врѣме, не бѣ хванало дълбокъ корень, за да запази империята отъ една външна стихия, може да се разбере и отъ всѣки наблюдател. Обаче, много наивно върваха, че стрѣмящиятъ се къмъ своето засилване народъ ще има достатъчно врѣме, за доизкарване започнатото. Тѣ разчитваха върху справедливостта и мъдростта на съсѣдитѣ, върху благоволенията на великитѣ сили. Забравена бѣ поука, че свѣтътъ е справедливъ само къмъ силнитѣ и остороженъ само къмъ тѣзи, отъ които се бои и че дипломатическитѣ благоволения не задължаватъ никого да пази извѣстно положение — поука за всички тѣзи, които могатъ да направятъ независима сждбата на държавитѣ отъ морално право, а не отъ употреблението на своята сила.

Още въ началото на процеса на своето развитие, когато турската армия почна да работи съ свои сили за своето подобряние, тя бѣ изненадана съ нападение отъ четири страни. Това бѣ необикновено злощастие за нея. Всѣка страна, която иска да се изтрѣгне отъ застоя и да заживѣе новъ животъ, прѣминава прѣзъ единъ опасенъ периодъ, който може да бѣде използванъ отъ съсѣда, прѣди да бѣде тя достатъчно силна за да се съпротиви съ успѣхъ. За това, всѣко едно-такова прѣдприятие трѣбва да се обмислюва прѣдварително. Така е било описано, тя да бѣде нещастна.

Другъ е въпроса относително материалната оцѣнка на загубитѣ. Турция ще задържи Цариградъ и една частъ отъ Тракия, като прѣдмостно укрѣпление на столицата (Тетъ де понъ) на Европейския материкъ. Тя трѣбва да запази това намалено влияние, за да бѣде чрѣзъ него въ свръзка съ европейската култура. Македония и Албания ще бѣдатъ откъснати отъ турското владичество, Епиръ и останалата частъ отъ турската Тесалия, както и нѣкои отъ островитѣ въ Егейското море ще причинатъ на Турция доста значителна загуба. Въ по ранни врѣмена Албания доставляваше на Турция добъръ войнишки материалъ, доходитѣ отъ митницата на развилия се много скоро. Солунъ ще намали не малко доходитѣ отъ Европейскитѣ владѣния. Това е толкова по за съжаление, че слѣдъ първитѣ сливания слѣдъ прѣврата въ Турция, поради които бѣха сключени съ Австро-унгария и съ България съглашения, никой не вѣрваше на такъвъ близъкъ и тѣжъкъ обратъ на нѣщата.

Обаче, заедно съ това, положението на Турция стана по-малко сложно. Трудноразрѣшимиятъ Македонски въпросъ, къмъ който въ послѣдно врѣме се присъедини и Албанскиятъ, за напрѣдъ не ще иматъ такова

значение. Тѣ съставляваха на сѣверъ открититѣ рани за империята, тѣй както на югъ сж неспокойнитѣ области въ Арабия.

Нескончаемитѣ борби на партизанскитѣ отряди на разнитѣ съперничащи помежду си народности, въоръжавани и подържани тайно отъ съсѣднитѣ на Турция държави, приковаваха военнитѣ сили, което занимаваше всичката мисълъ на държавната машина, поради дипломатическитѣ мжнотии, които се пораждаха отъ това.

Анадола, люлката на турското владичество, трѣбваше да доде на помощъ. Той прашаше също войски за екатомбитѣ въ Еменъ и Асъръ. Малцина хора отъ тѣзи, които ходѣха тамъ, се връщаха здрави и читави въ своя роденъ край; когато се прощаваха на заминаване за тамъ, тѣ знаеха по навикъ, че никога нѣма вече да се върнатъ.

Властующитѣ държавни мже бѣха принудени да посвѣтятъ по-голѣмата частъ отъ врѣмето си и отъ своята работна сила за европейскитѣ въпроси, за спрѣчкванията станали на българската, сръбската, черногорската и гърцка граници, както и за тѣхнитѣ нарушавания, които нѣмаха край, поради дѣйствиата на разнитѣ чети, поради вмѣшателството на великитѣ сили, които съ своитѣ прѣговори и обвѣрзвания не можеха да добиятъ извѣстни рѣшения. Високата порта не можеше вече да бѣде господарка въ своята собствена кжца — въ западнитѣ свои области. Дадѣше ли се удовлетворение на една народностъ, веднага се развълнуваше друга, която считаше, че сж засегнати нейнитѣ права. Тя можеше да подържа съ голѣма ловкостъ равновѣсие въ този хаосъ и да прѣдотврати избухването на ужасната борба на всички противъ всичко. Трудната задача, да се направятъ задоволени всички народности, можеше да се разрѣши само съ

една война, за която трѣбваше да се схване момента и която само щѣше да накара да мируватъ неспокойнитѣ и алчни съсъди. За подобна една нападателна политика, липсваха, обаче, рѣшителностъ, срѣдства и приготовления. До колкото се отразиха злѣ послѣдствията отъ това състояние и въ военното вѣдомство, се вижда по нуждата отъ продължителнитѣ военни мѣрки за умиротворение на страната. Трѣбваше да се изпращатъ лѣтящи колони, или по-голѣми части за тази цѣль. Разбира се, че това направи невъзможно всѣко правилно и редовно възпитание на войската въ духа на съврѣменната война.

Сега това нѣма да бѣде така. Християнското население въ Анадола навсѣкѣ е малцинство и живѣе разпрѣснато между мохамеданската маса, съ изключение на нѣкои само покрайнини. Тамъ рѣдко ще има опасностъ отъ възтание, и даже да се случи нѣщо, то ще засега много малко европейската политика и нѣма да прѣдизвиква непрѣстанното тѣхно намѣсване въ вжтрѣшнитѣ части на империята. Съ това ще се даде нуждното спокойствие за възраждане на страната.

IV

Прѣди петнадесетъ години азъ посочихъ на обстоятелството, че процесътъ за разлагането на турското владичество е естественъ и че въ историята той често пѣти се повтаря¹⁾. Завоевателнитѣ народи въ началото на своето сѣществуване всѣкога сѣ били ръководени отъ една велика идея и прѣдвождани отъ военнлюбиви князе, за да прояватъ своята сила вънъ отъ естественитѣ граници. За това тѣ не бѣха въ по-

1) Списанието «Deutsche Recudschau» отъ октомври 1897 г. страница 95—статията „Силата и слабостта на Турската Империя“ (бѣлѣжка на автора).

ложение да задържатъ за дълго своето напрѣжение и да запазятъ завладѣната територия въ нейната цѣлостъ. Начева единъ процесъ на отпадѣкъ.

Обаче, основаването на турската империя не бѣ дѣло на единъ сплотенъ народъ, на едно плѣме, а напротивъ, на една малка войнствена орда, прѣдвождана отъ рѣшителенъ авантюристъ. Ертогрулъ-бе й имаше 400 чадѣри, произходящи отъ Хорасенъ, съ които постѣпи на служба при Селджукския султанъ Алаединъ, за да го подѣржа въ неговитѣ борби срѣщу непокорнитѣ васали. По обикновеното изчисление 400 чадѣри наброяватъ около 2000 человекъ. Съ такова малко зачатие изникна великата империя. Ертогрулъ бѣше васалъ на Султана; синъ му Османъ зае неговото владѣние и го замѣсти, когато Алаединъ избѣга въ византийския дворъ прѣдъ едно монголско нашествие. Той се нарѣче Падишахъ на Османцитѣ. Така създаде едно ново понятие за народъ и започна да присѣдинява къмъ своя скиптръ остатѣцитѣ на Селджукското господство. За това, той прие ислямството, което му служеше за съединително срѣдство съ завладянитѣ страни. Прѣди всичко, и самитѣ мѣстни гърцки князе приеха вѣрата на Мохамеда. Тѣхнитѣ подвластни ги послѣдвахъ. Слѣдователно, създаденото държавно управление отъ Османа и отъ неговитѣ наслѣдници, не бѣше продължение на Селджукенското владичество, както мнозина мислятъ, а едно ново създаване съ слаба и искусствено създадена основа. Единъ шаренъ смѣсъ отъ народности, които бѣха останали въ Мала Азия отъ многобройни завоевателни нашествия, за първъ пѣтъ бѣха сплотени чрѣзъ мечъ и чрѣзъ Ислямството въ единъ видъ хомогенна маса. Колкото по-голѣми бѣха покрайнинитѣ, които Османския мечъ завладѣваше, и колкото повече се засилваше мощта на армията отъ напълно потурче-

нитѣ окрѣзи на Мала Азия, толкова ставаше по-страшенъ Османскиятъ ударъ. Много покрайнини биваха набързо прѣбродявани; липсваше врѣме тѣ да се слѣпятъ по-силно вжтрѣшно къмъ новата империя. Земитѣ сѣ повече и повече оставаха непобутнати, особено тѣзи, които се намираха въ страни и запазиха своето християнство. Така бѣ съ гърцитѣ, сърбитѣ, българитѣ, куцовласитѣ и съ една частъ отъ албанцитѣ. Само владѣлцитѣ на голѣми земи често прѣминаваха въ ислямството въ сѣвернитѣ и западнитѣ покрайнини на Балканския полуостровъ и то само и само да запазятъ своето превилигировано положение. Завоевателитѣ намѣриха извѣстно подкрѣпление отъ мохамеданскитѣ плѣмена, заселени отъ византийцитѣ въ Балканския полуостровъ още прѣди турското нашествие. При Селфидже и Кожани въ сѣверна Тесалия и до день днешенъ живѣятъ ислямскитѣ коняри — пришелци отъ Коня, потомци на Селджукскитѣ военни плѣнници, които сж били заселени тамъ отъ Източноримскитѣ (Византийскитѣ) императори. Обаче, по отношение на обширнитѣ покрайнини, които бѣха населени, това не можеше да стане. Материялтѣ за попѣлване на войската съ новобранци не бѣ твърдѣ богатъ, затова създаването на Еничерската гвардия отъ Султанъ Орхана, посрѣдствомъ вземането въ редоветѣ на войската християнски дѣца, за засилване на мохамеданската военна мощъ, бѣше една спомагателна мѣрка. По лѣвия брѣгъ на Дунава може да се каже само, че имаше военни колонии. Въ Романия и въ Унгария ислямството не можа да тури здрава основа. Въ всички тѣзи покрайнини, турцитѣ останаха въ малцинство покрай другитѣ народности. При воденето на непрѣстанны войни отъ тѣхъ, тѣ не можаха да се увеличаватъ числено, при всичко, че отначало потурчването вървѣло твърдѣ успѣшно, не сж могли

да създадатъ необходимото народно мнозинство за една силно обединена държава. Самото потурчване прѣдставляваше единъ смѣсъ отъ многобройни народности, живущи въ покрайнинитѣ между Европа и Азия и тѣхното ислямство само ги бѣ прѣобърнало въ османци.

Загадката за исполинското завоевание сама по себе си става понятна, както и бързиятъ отпадъкъ слѣдъ несполучливата обсада на Виена. Вишата точка за развитието на военната мощъ, отдавна бѣ прѣскочена. Изгубенитѣ по-послѣ сѣверни области, никога не бѣха владѣни отъ турцитѣ, както трѣбва. Покрайтѣхнитѣ голѣми завоевания, тѣ си бѣха създали една добръ уредена система за попѣлване на своята армия чрѣзъ подбиране (конскрипция). Ежегодниятъ наборъ за еничеритѣ достигаше числеността 40,000 дѣца. За срѣднитѣ вѣкове, това бѣше една внушителна цифра. Тѣхнитѣ противници попѣлваха армията си върху правото на феодалнитѣ задѣлжения; тѣ не можеха да ги надминатъ числено. Съ врѣме това положение се измѣни и днесъ всички тѣхни съсѣди поставятъ на военна нога всички народни сили за война.

Сравнена съ старото положение на войската, тя и въ по-новитѣ врѣмена притежаваше почти сжщитѣ военни качества, както това се доказва въ 1877—78 година. Мирноврѣмениятъ съставъ на турската армия прѣзъ послѣднитѣ години, прѣди допускането въ редоветѣ ѝ на немохамеданитѣ, обикновено броеше крѣгло около 250,000 души. Това бѣше много, твърдѣ много, както за рекрутскитѣ, така и за финансовитѣ сили на страната; защото само около 12 — най-много 15 милиона човѣка бѣха въ дѣйствителностъ подвържнати на военнитѣ тегоби. Обаче, тѣзи сили бѣха недостатъчни за охранението на границитѣ на обширната държавна територия и за запазването на спо-

койствието, реда и безопасността вжтрѣ въ империята. Какво непоносимо усилие правѣше турскиятъ народъ съ постоянното държане подъ оръжие на такава въоръжена сила, ще стане ясно, когато си прѣдставимъ, че Германия, мѣрена по сжщата мѣрка трѣбваше да има въ мирно врѣме, повече отъ 1 милионъ войници, обаче, една частъ отъ тѣхъ заета съ изтрѣбителната малка война и дѣйствующа въ неблагоприятни климати, постоянно тлѣеше въ страшни размѣри. Послѣдствията отъ това много нагледно се виждаха въ Анадола: обезлюдени села, разредени покрайнини, въ които не мохамеданското население нахлуваше.

За напрѣдъ това нѣма да става така. Върху малената държавна територия ще лежи по-малкъ товаръ, отъ колкото това бѣше до сега. Удаде ли се на Турция да развие анадолскитѣ, чисто турски покрайнини, тогава тя ще стане по-силна, отъ колкото е била по-рано. При това една добръ обмислена и добръ приготвена вжтрѣшна колонизация би принесла неоцѣними блага на страната. Отъ голѣма важностъ ще бжде, щото да се увеличи изново мохамеданското население въ Мала-Азия съ избѣгалитѣ турски сѣмйства изъ отстъпенитѣ европѣйски области. За жалость, наглежда, че загубитѣ съ тѣзи прѣселвания биха били голѣми, ако тѣ се извършатъ, както сега, въ най-лошия годишенъ сезонъ. Ориенталската безгрижностъ лесно допуска да не бждатъ вземени и най-проститѣ мѣрки отъ прѣдвидливостъ. Обаче, едно увеличение отъ стотина хиляди души би било всѣкога възможно, ако турското правителство се споразумѣе съ увеличенитѣ балкански държави за взаимно прѣселване на желающитѣ, като се опрѣдѣлятъ най-добритѣ мѣсеци прѣзъ годината. Въ незаселенитѣ крайща въ Анадола нищи не липсва. На Азиатската почва и вжтрѣ въ днешнитѣ граници на империята, могатъ да се направятъ много завоевания.

Въ Кюрдистанъ, въ древната Месопотамия и Вавилония, даже и въ Сирия и по настоящемъ още има окръжи, населението на които и до днесъ е останало въ дѣйствителностъ, независимо и не носи никакви тяжести къмъ държавата. Многобройнитѣ Номадски плѣмена биха могли да се заселятъ. Въ това отношение Султанъ Абдулъ-Хамидъ направи много. Никой отъ неговитѣ прѣдшественици не царува тѣй, както него; неговиятъ прѣдѣдо — Махмудъ II-й бѣ принуденъ да воюва съ своитѣ непокорни Валии, когато той ги смѣняваше просто съ една телеграфическа заповѣдь. Къмъ югъ има още голѣма територия за разселяване. Сега, когато непрѣстаннитѣ спорове за европейскитѣ владѣния ще намалѣятъ, отоманската народна сила ще може да бжде насочена въ тази посока, за да се засиятъ ислямскитѣ придобивки.

Разбира се, за да може да се разрѣши благоприятно този въпросъ, необходимо е да се постигне разрѣшението на извънредно трудния въпросъ — той е, помириенето на арабския народъ съ Халифата на Отоманскитѣ султани, който съставлява едната половина отъ империята. Арабитѣ и до днѣшнъ считатъ, че това право имъ е било узурпирано и само послѣднитѣ събития, особено Триполитанската война, въ която турцитѣ се биха рамо до рамо, по-намали до нѣкѣдѣ, поне външно, старата вражда по между тѣхъ. За прѣвъ пжтъ сега чакъ владѣе въ Арабия спокойствие. Една умѣла вжтрѣшна политика би могла да затвърди това положение. Сполучи ли се въ това, то, ако и да не може да се завладѣе изгубеното, все пакъ ще може да се замѣсти съ друга придобивка. Постигнатото въ послѣднитѣ десетъ години взаимно съчувствие между мюсюманитѣ чрѣзъ сближение, ако се продължи, ще може да прѣобърне досегашната империя отъ полуевропейска и полуазиатска въ една чиста ислямска държава.

За да се постигне, обаче, това, налага се безусловно една необходимост; тя е, да се прѣмѣсти столицата. Цариградъ трѣбва да остане само като най-силната военна сухопътна и морска крѣпостъ въ империята, а сжщо и лѣтна резиденция на великитѣ владѣтели — султанитѣ. Обаче, сѣдалището на правителството трѣбва да бѣде на друго мѣсто, тъй като Цариградъ не е пунктъ за работа. Великолѣпното положение прѣдразполага къмъ развлѣчение; тамъ природата владѣе надъ хората и неговото влияние не е създадо никога добро правителство. Едно силно проявление, което сочи прѣсъздаването на разнебитената държава, никога не е могло да излѣзе изъ Византия (Цариградъ). Даже и Франскитѣ владѣтели, които създадоха Латинската империя въ 1204 год. се поддадоха на очарователността на Цариградскитѣ околности. Вжтрѣ въ половина вѣкъ тѣ до толкова се изродиха, щото Михаилъ Пелеологъ, начело само съ 800 войника, тури край безъ никаква мъжа на тѣхното владичество.

При сегашнитѣ обстоятелства гр. Алепъ, който се намира на разграничената линия между турската и арабска половина на империята, или още по-добрѣ града Дамаскъ, при всичко, че неговото положение е подадено малко по на югъ, биха били най-подходящи пунктове за новата столица; отдалечени отъ безполезнитѣ усилия и смутове на Балканитѣ. Турция ще може да бѣде опрѣна тамъ между двѣтѣ най-голѣми групи въ своята империя и да насочи ползотворно своитѣ жизнени интереси: своитѣ мисли и своитѣ чувства равномерно между тѣзи дѣв народности — турската и арабската. Вжтрѣшната свръзка, ако тя изобщо би била възможна, отъ тамъ би се създавала по-лесно, отъ колкото отъ Стамбулъ, кждѣто управницитѣ трѣбваше да взиматъ въ внимание главно чуждитѣ, европейскитѣ, но не и турскитѣ жизнени въпроси. Турция ще трѣбва

да се откаже отъ своята роля на велика европейска държава, за която тя до сега даде толкова жертви за запазването ѝ. и да се задоволи съ вземането върху себе си на по-благородната роля на една ислямска сила, която да има първенството между ислямския свѣтъ. Така тя ще си запази още за дълго врѣме значителна роля въ историята.

Разбира се, че и това не ще и се удаде тъй лесно и безъ никаква опасностъ. Тя и тамъ ще се намѣри между двѣтѣ свѣтски държави — Англия и Русия, които си съперничатъ въ Азия. Обаче, нейнитѣ сили ще бждатъ достатѣчни за заемане на самостоятелно положение, щомъ се пристѣпи къмъ по-дѣятелно подготвление на отбраната, като се стрѣми да се опрѣ на една страна съ политически съюзъ, за да се засили.

Не му е тукъ мѣстото, за да изтъквамъ и другитѣ условия, какъ трѣбва до се възроди империята върху основа на страни съ ислямско произхождение, азъ считамъ това даже за излишно, защото, това, което написахъ по сжщия въпросъ прѣди петнадесетъ години, има своето значение и сега.

Едно, обаче, не трѣбва да се допуска, то е да нѣма раздори у партийнитѣ привърженици, произхождащи отъ най-образованото отоманско общество, което пое въ 1908 година управлението и което пакъ подвзе съ сила прѣкъснатото дѣло за освѣжаването и подновяването на държавното управление. Тѣ и безъ това, въ сравнение съ голѣмата народна маса, не сж многочисленни, затова имъ се налага още повече дълга да се държатъ сплотено, ако нѣкои отъ тѣхъ и да чувствуватъ, че тѣхнитѣ идеи недостатѣчно се взиматъ въ внимание.

Най-опасниятъ врагъ, когото до сега е имала млада Турция, е била самата тя. Обжждането и критикуването на всички държавни въпроси само отъ

една чисто лична гледна точка, трѣбва да изчезне и да се даде мѣсто на една обективна и съществена прѣцѣнка. Първиятъ начинъ на дѣйствие бѣ практикуванъ прѣзъ повече отъ тридесетъ години отъ самия Султанъ Абдулъ-Хамидъ, задушаването на вжтрѣшния партиенъ егоизмъ не е лесна работа, обаче, отъ него зависи спасението на държавата.

Въ сѣдбата на Млада Турция има нѣщо трагично, то е, че при първия опитъ за възраждането ѝ той бѣ придруженъ съ нежелателни скѣрбни случки. При всичкитѣ грѣшки и нетактичности, които станаха при този опитъ, имаше и мотиви, които бѣха благородни и високоидеални. Липсваше само врѣме за доискарването му, всѣки мислящъ османецъ съзнателно желаше запазването на мира само за десетъ години. Това се очакваше отъ страна на либерална Европа, за която мислѣха, че тя ще приеме съ благоволение опита да се отхвърли режима отъ този народъ, който до тогава бѣ управляванъ деспотически, за да се затвърдятъ модернитѣ и либералнитѣ нововвѣдения въ държавата и наложени съ собствената сила на народа.

Това бѣ една съзнателна, а въ сѣщото врѣме и твърдѣ тѣжка самоизмама. Държавата е сила, а не академия за развиването на човѣшката добродѣтел. Тя не дѣйствува по благоволение, а по интереси. Отъ нея може да се иска зачитането слабостта на своитѣ съсѣди само до толкова, до колкото тя не може да очаква никакви прѣимущества отъ използването на тази слабостъ. Човѣчески, това не е добро, обаче, до сега то е било всѣкога въ употребление отъ политиката на този свѣтъ. Балканскитѣ държави намѣриха спокойствие за засилване, което и самата Турция желаше за себе си и използваша благоприятния моментъ да я нападнатъ, когато се обединиха и очак-

ваха най-малко съпротивление отъ нейна страна. Това бѣ тѣхно право.

Тѣхната постѣжка е едно ново доказателство противъ теорията на защитницитѣ на мира, които искаха да урегулирватъ голѣмитѣ жизнени въпроси на народитѣ съ взаимното зачитание на правата по между имъ. Отъ тѣзи права всѣка страна има своитѣ интереси и съглашението всѣкога пропада, щомъ работата дойде до по сериозни размѣри. Да си силенъ — е единственото сръдство за добиване съ успѣхъ отъ другия справедливостъ. Това сѣ поукиѣ, които могатъ да се извличатъ въ послѣдно врѣме отъ горчивитѣ опити на намалената Османска империя.

Нека никога това да не се забравя и въ Германия. Събитieto отъ Балканската война не трѣбва да има за насъ значение отъ намалена прѣцѣнка. По настоящемъ се чува отъ привърженицитѣ за „мира на всѣка цѣна“, да твърдятъ, че станалитѣ промѣни ще бѣдатъ повече отъ полза, отколкото въ врѣда за насъ (германцитѣ). Напрѣдничавата Бѣлгария, прѣди всичко, ще даде нови перспективи за полѣзни търговски сношения — и отъ свой собственъ интересъ, тя ще се обѣрне къмъ сръдноевропейския съюзъ на държавитѣ — самиятъ Балкански съюзъ ще гледа, изобщо, да има добри отношения съ него.

Това на прѣвъ погледъ изглежда да е вѣрно, то обаче, изтъква единъ голѣмъ фактъ, каквито сѣ и другитѣ въпроси, съ уреждането на които днесъ се занимава дипломатията, то е, че на южнитѣ граници на Австрия се създаде една силна южнославянска съюзна държава, самоувѣреността на която възрастна много отъ спечеленитѣ побѣли. Би било съвсѣмъ нелогично да се допусне, че тя сега упоена отъ придобивката, ще се прѣдаде на спокойствие и нѣма да мечтае по

нататък за разширение и уголвяване на владенията си. Този, който върва това, познава много малко народностите на долния Дунав. Тази съюзна държава няма вече какво да вземе на Турция; нейните граници отидоха тъй далеч на юг, до където се простираха изобщо прието, нейните народности. Въ тази посока нейните стръмления и възбудената от войната нужда за разширение няма да бъде насочена за напредъ. Единствена посока, въ която тя ще може да се насочва, е към северъ. Въ Австрийската територия живеят още 6 милиона сърби. Тъй наречените сърбохървати и около $3\frac{1}{2}$ милиона романи (власи). Романията стъснени между Русия и уголвена България, не ще може да противостои, а ще се присъедини и тя към Балканския съюзъ. България няма никакви интереси въ австрийските земи. Обаче сега не се постигатъ за нея нейните южни и западни граници, които тя досега считаше за нейни, въз основа на етнографията и историята, поради своите съюзници, но тя ще си запази правото за тях. За да може да си ги вземе изново, тя ще се старае да тикне своите съседни на северъ. От тамъ ще произлезе единъ исторически „дрангъ“ противъ съюза на сръдно европейските държави, който ще има много по-голямо значение, отколкото въпросите за една неутрална железнопътна линия или на едно Адриатическо пристанище, не от толкова голямо значение. Въ решителния моментъ този дрангъ ще ни накара да отидеме противъ нашите противници. При всичко че мирътъ може още за дълго време да бъде запазенъ, то не трѣбва да се забравя, че това ще да бъде така само до тогава, до когато насъ, германците, ни считатъ въ Европа за по силни.

Въ заключение, нека ми бъде позволено да прибавя една лична бѣлжка, защото тя се отнася за понататъшното разяснение на събитията въ Изтокъ.

Въ 1895 година азъ напуснахъ турската армия съ свито сърдце, въ която азъ бѣхъ служилъ $12\frac{1}{2}$ години и съ която при всичките разни мъчности, които него време се създаваха за всѣка войнишка дѣятелност отъ подозрителността на Султана, азъ бѣхъ се сърдечно свързалъ. Когато човекъ е на възраст между 40-50 години, тогава се свързватъ и послѣдните интимни приятелства на земята; много личности, които бѣха съучастници въ станалата драма, бѣха мои близки, извѣстно число отъ тяхъ, даже бѣха мои едноврѣмешни ученици. Съ посрѣдничеството на Германския Генералъ Келеръ, който бѣше избранъ отъ Султанъ Абдулъ-Хамида за реформаторъ на турската армия, азъ бѣхъ повиканъ въ 1883 година за инспекторъ на военните училища въ Турция, където за голямо мое задоволствие, намѣрихъ и извѣстенъ кръжокъ за дѣятелност. Когато Келеръ, който имаше пълното довѣрие на Султана, умрѣ въ 1885 година, неговото мѣсто остана незаето. Чакъ слѣдъ Сърбско-българската война, прѣзъ лѣтото 1886 година мене ми се възложи длъжността помощникъ на Началника на Генералния штабъ, която до тогава се заемаше пакъ отъ него. Тая длъжностъ не бѣше съвсѣмъ самостоятелна и нѣмаше голямо значение. Тогава мене ми бѣ възложено да изработя единъ проектъ за реформи въ армията, съвмѣстно съ генералъ Музаферъ паша (графъ Чайковски), единъ отличенъ познавачъ на турската армия и високо образованъ офицеръ. Както бѣ казано и по-горѣ, не трѣбваше да се побутнува постоянния съставъ на армията. Проекта за реформите обемаше само единъ новъ законъ за попълването на армията съ новобранци, който уреждаше всеобщата

военна повинност на македонскитѣ поданици на Султана, отъ единъ законъ за ихтията, (запаса), за реди фа (резервната армия), за муста фъ за (народното опълчение), единъ уставъ за мобилизацията, заедно съ нѣколко други допълнителни положения, между които фигурираше и положението на тилната служба въ армията. Него врѣме сжщо бѣ прокарано новото дѣление въ цѣлата империя на 364 дружинни окржжия — подобни на нашитѣ (германски) ландверни окржжия. При липсата на добри карти, а сжщо и на една удовлетворяюща статистика, това дѣление бѣше наистина много трудна работа и при всичко това, тя бѣ довършена до 1893 година. Единъ турски генералшабенъ офицеръ, Полковникъ Али-бей, съ своето неуморимо старание направи най-много по този отдѣлъ. Той умрѣ скоро слѣдъ това. Започна се една топографическа снимка на Европейска Турция и на Мала-Азия до 30° градусъ източна широчина и бѣ завършена. Слѣдъ това, една французска мисия, подъ началството на Генералъ Де-форжъ продължи започнатата работа. Съ това се тури начало за узаконяването на принципа за привличането подъ знамената на всички мюсюлмани. Оставаше само да се въведе едно съврѣменно обучение на войскитѣ. Затова Султанъ Абдулъ-Хамидъ имаше особено мнѣние и то неможѣ да се прокара.

Пропадна тѣй сжщо и опита да се прѣобразуза Генералния штабъ въ своята практическа дѣятелностъ. Генералшабнитѣ поѣздки по нашъ германски способъ бѣха въведени, обаче, събирането на офицеритѣ за проучването на нѣкои операции въ Главния Генераленъ штабъ не можа да се въведе. Подъ мое ръководство се прѣминаха стратегически упражнения по военната игра, тѣ бѣха интересни не само за това, че съставляваха прѣдметъ за една българо-турска война, но още и заради това, че двама турски генерали, които сега

най-много се споменуватъ — Назъмъ и Абдуллахъ паши, бѣхе началници на противнитѣ страни — Назъмъ паша, като командующъ българската армия, а Абдуллахъ паша, като командующъ турската армия. Разбира се, че ходътъ на кампанията бѣ обоснованъ върху съвсѣмъ други прѣдположения, поради тогавашнитѣ условия, които се различаваха твърдѣ много отъ тѣзи прѣзъ 1912 година, споредъ които бѣ водена самата война. Прѣдположението допускаше, че българската армия, която него врѣме бѣ численно много по-слаба, ще прѣдприеме едно смѣло настѣпление на югъ отъ Одринъ, по посока на Димотика. Една турска източна армия, съсрѣдоточена набързо, трѣбваше да ѝ се противопостави въ долините на рѣкитѣ Арда и Марица. Прѣминаването на тази студия на самата мѣсностъ съставляваше нашето най-големо желание. Това, обаче, не можѣ да се осъществи. Едно внезапно прѣтрѣсване, на което бѣха подложени ненадѣйно участниците въ упражненията, прѣкрати прѣждеврѣменно работата. Първото извѣстие за това ми бѣ съобщено отъ една турска дама, мжжътъ на която бѣ арестуванъ прѣзъ нощта и билъ откаранъ въ Илджа. Въ нейната уплаха, тя идѣше да иска помощта ми. Благодарение на моето намѣсване, азъ можахъ да спася моитѣ сътрудници отъ лоши послѣдствия и да убѣдя Султана, че събирането ни нѣмаше за цѣль нѣкое съзаклятие, а напротивъ, то се отнасяше до работа, която се изискваше и отъ старитѣ турски положения. Обаче, продължението, както на започнатитѣ упражнения, така и на други подобни опити за усъвършенствуването на Генералшабната служба бѣ прѣкжснато и не се повтори вече. Султанътъ си запази за това правото да издава особени заповѣди за такива упражнения и по-нататкъ не ставаше и дума за тѣхъ. До колко е неоснователно да се хвърлятъ упрѣци върху старитѣ турски гене-

ралщабни офицери, за това, че тѣ не сж се приготвили достатъчно за своето тѣжко призвание, става ясно отъ тази жалка случка.

Съзнанието, че азъ тогава направихъ всичко възможно въ Турция безъ да мога да постигна нѣщо повече, както и желанието да служа още единъ пжтъ въ моето отечество, ме накараха да се върна въ Германия.

Слѣдователно, изминаха се цѣли седемнадесетъ години отъ какъ азъ, съ скърбъ на сърдцето, напустахъ службата си въ турската армия — и то отъ армия която съвсѣмъ не приличаше на днешната, именно, старата армия на Абдулъ Хамида.

По тази причина, ако слѣдъ моето заминаване отъ Турция, послѣдниятъ мой тогавашенъ сътрудникъ, германецъ и да остана още четиринадесетъ години, съ особено довѣрие при Султанъ Абдулъ Хамида, една частъ отъ европейската преса, именно италианската и французката — спомѣнуваха моето име, като се стараеха да хвърлятъ върху мене отговорността за турските поражения въ Балканската война и много пжти ме нападаха по единъ много неласкателенъ начинъ. Особено единъ италиански вѣстникъ изтъкна, че на мене трѣбва да се хвърли вината за поражението на лѣвия турски флангъ въ сражението при Люле-Бургазъ. Отъ гдѣ тѣ черпатъ своитѣ заключения, азъ не зная, обаче, тѣ почиватъ на едно прѣувеличаване оцѣнката на моята дѣятелность. Азъ се надѣвамъ, че когато се появятъ турскитѣ описания за войната въз основа на официалнитѣ данни, мене ще ми бжде възможно да прослѣдя операциитѣ на този армейски флангъ съ особено внимание. Така сжщо, напраздно се критикува германската тактика, пруската система за възпитанието на войската, заради боеветѣ при Кърк-лисе; както и твърдението, че германскитѣ артиле-

рийски материялъ е прѣтърпѣлъ сжщо едно поражение и др. подобни.

„Това ако и да е една лудость, все пакъ е една система“. Не само азъ, не само и другитѣ германски офицери, които едно врѣме служеха въ турската армия трѣбваше да бждемъ поставени вѣнъ отъ законитѣ, а и цѣлата умразна Германия, за да се намали нейното уважение, както отъ приятели, тѣй и отъ неприятели. За това и много съобщения съдържаха фразата: „каквото стана сега съ турцитѣ, така ще стане и съ германцитѣ, ако тѣ се сблъскатъ съ французитѣ“. Германската тактика, по своето естество, не може да се приспособи за турската армия, която има съвсѣмъ друга организация, това се вижда нагледно отъ горѣизложеното. Така сжщо е и за провалянето на пруската система за обучението на войската — което циркулира тайно и въ самото наше отечество въ фантазията на много хора — не е вѣрно, тѣй като тя едвамъ бѣ въведена. При това, въ боеветѣ при Кърк-лисе нѣмаше нито единъ образцовъ полкъ, който да бѣ обучаванъ отъ германски офицери, а такива полкове, които вземаха участие на други мѣста въ войната направиха отлично впечатление. Относително непрактичността на оржжието отъ германска фабрикация, всички млъкнаха слѣдъ сражението за Чатал-джанската линия на 4 и 5-й ноемврий 1912 година; изглежда че то не се показва тѣй лошо.

Шумътъ, който отъ начало се водѣше по този въпросъ, и за който се спомѣна и въ германския печатъ, затихна безъ да става нужда да давамъ разяснения, които по нечуванъ начинъ се искаха отъ мене. Недопустимо е, даже и при най-добрата воля, ние, германцитѣ, да излизаме да отговаряме на злобнитѣ противници, когато тѣ насочватъ ударитѣ си къмъ обезцѣняването на нашата бойна способность и

готовность. Правилно тѣзи спорове ще се разрѣшатъ на бѣдащитѣ бойни полета, кждѣто ще се изтѣкнатъ грѣшкитѣ, както това бѣше въ 1870 год. Ний не сме длѣжни да запрѣтjваме на нашия противникъ да направи опитъ. Възможно е, щото заинтересовани агенти да искатъ да подбиятъ германскитѣ оржжейни фабрики, за да прокаратъ нѣкаква доставка отъ друга фабрика. Това би се случило само тогава, когато едно несамостоятелно или слабо правителство рѣшава въпроситѣ за прѣвъоржжаването на своята армия не по своитѣ собствени съображения и резултатитѣ отъ едно систематическо изпитание, но се ржководи по вѣсникарски статии; а такива случки биватъ много рѣдки. Врѣдата нѣма да бѣде много голѣма и на всѣки случай ще бѣде по-малка, отъ колкото ако ние своеврѣменно освѣтлимъ противника отъ какво трѣбва да се бои той отъ насъ.

Факта, че германскитѣ списания и вѣстници взиматъ участие въ общитѣ нападения противъ мене и противъ дѣятелността на германцитѣ въ Турция, е единъ лошъ признакъ за народния духъ и учи, какво трѣбва да очакватъ нашитѣ виши началници, ако щастieto имъ измѣни въ врѣме на война. Тогава, именно, биха били необходимими взаимното довѣрие и спокойна прѣдпазливостъ.

Най-малко, би трѣбвало да се очакваше официално разяснение отъ турска страна — а това не бѣ направено, особено отъ това мѣсто, което заслужава довѣрие. Всички германски офицери вложиха най-добритѣ свои сили при изпълнение на възложенитѣ имъ длѣжности и проявиха най-голѣма дѣятелность въ кръга на службата си. Въ 1909 година мене ми се възложи въ видъ на почетна длѣжность — ролята на

организаторъ на новата армия. Азъ не приехъ тази длѣжность по много причини, имахъ възможността да прѣкарамъ по нѣколко памѣтни мѣсеци съ моитѣ стари приятели, като тѣхенъ приятель и да се порадвамъ на успѣхитѣ на младитѣ войски.

При всичко това, азъ ако и да се посочвамъ отъ цѣлата половина на Европа като виновникъ на бѣдната турска армия, дойдохъ до убѣждението, че всичко което се нарича общественно мнѣние и присжда на свѣта, заслужава много по-малко внимание, отколкото азъ си мислѣхъ по-рано и се убѣдихъ, че историята дѣйствително е „Fable convenue“, както се е изразилъ и самъ Наполеонъ I-й.

К Р А Й

Книгата е складирана и се намира за проданъ
въ книжарницата на

ЧИПЕВЪ — СОФИЯ.

ЦѢНА 1 ЛЕВЪ

Печатница на С. М. Стайковъ — София.